

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Натепер в Україні відбуваються позитивні зміни в суспільстві, зокрема в правовій системі розробляються механізми реалізації реформ, які покликані здійснити переорієнтацію процесів оновлення правової системи з урахуванням міжнародних стандартів, дотримання принципів законності, гуманізму, демократизму та справедливості, а також сучасної світової пенітенціарної доктрини. Історичний екскурс свідчить, що сучасна система права в Україні успадкувала модель з ознаками тоталітаризму й авторитарності, лише останніми роками суспільство почало усвідомлювати принципово нові правові засади, що ґрунтуються на гуманізмі, толерантності, повазі до гідності кожної людини. Побудова незалежної, демократичної, соціальної, правової держави є важливим завданням сучасного українського суспільства, оскільки зовнішня політика України спрямована на інтеграцію до Європейського Союзу. Це викликає необхідність імплементувати положення міжнародних договорів у національне законодавство та дотримуватися взятих на себе міжнародних зобов'язань щодо поваги загальнолюдських прав і свобод людини, у тому числі й осіб, які відбувають покарання.

Освітня галузь із важливої соціальної функції держави цілеспрямовано стає особистою справою кожного громадянина, який купує, або за відсутності фінансових ресурсів, не може купити на ринку освітні послуги. Однак, у вітчизняній освітній системі залишається невеликий, але специфічний сегмент, який навряд чи може підпадати під організаційні трансформації сучасних освітніх процесів. Мова йде про початкове професійне навчання і професійну підготовку осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі в установах кримінально-виконавчої системи. Незважаючи на те, що в останні роки кількість засуджених, які не мають професії зростає, перед установами виконання покарань все частіше постають проблеми організації повної середньої освіти, навчання робітничим професіям і спеціальностям у

професійно-технічних училищах. В останні роки питома вага засуджених, які не мають повної середньої освіти складає більше половини.

Низка міжнародних документів, таких як Європейські пенітенціарні правила, Правила Організації Об'єднаних Націй, що стосуються захисту неповнолітніх, позбавлених волі передбачають, що кожен виправний заклад має прагнути надати всім засудженим доступ до освітніх програм, які мають відповідати їх індивідуальним потребам та прагненням. І нарешті, право на освіту є одним з важливих соціальних прав засуджених, яке має значний вплив на його виправлення і подальшу соціальну адаптацію в суспільстві після звільнення.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дипломну роботу виконано в межах науково-дослідної теми кафедри кримінального, кримінально-виконавчого права та кримінології Академії Державної пенітенціарної служби «Права і свободи людини і громадянина та їх захист кримінально-правовими, кримінально-виконавчими засобами й системою заходів запобігання злочинам» (№.....).

Аналіз останніх досліджень і публікацій свідчить, що цією науково-практичною проблематикою займалися такі вітчизняні й зарубіжні вчені, як Г.А. Аванесов, А.В. Байлов, Ю.М. Антонян, В.А. Бадира, О.І. Бажанов, І.Г. Богатирьов. Варто констатувати, що в багатьох країнах світу докладаються великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання і забезпечення його позитивного впливу на ув'язнених. Один з кращих засобів позитивного виправного впливу на засуджених – процес навчання, особливо отримання вищої освіти.

Мета та завдання дослідження. *Мета* полягає в аналізі особливостей організації загальноосвітнього навчання осіб засуджених до позбавлення волі в установах виконання покарань.

Відповідно до мети визначені *завдання*:

– дослідити правові основи забезпечення освітніх потреб засуджених в місцях позбавлення волі;

– розкрити специфіку залучення до загальної освіти засуджених в установах виконання покарань та реалізації програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Освіта»;

– визначити форми взаємодії педагогічних працівників та адміністрації установ виконання покарань з різними державними та недержавними інституціями, які беруть участь в реалізації освітніх потреб засуджених;

– обґрунтувати методичне та дидактичне забезпечення загальної освіти засуджених;

– подати пропозиції щодо вдосконалення організації загальноосвітнього навчання засуджених.

Об'єкт дослідження – процес надання освітніх послуг засудженим в місцях позбавлення волі.

Предмет дослідження – організація загальноосвітнього навчання засуджених в установах виконання покарань.

Методи дослідження. Для досягнення мети та розв'язання поставлених завдань було використано такі методи:

теоретичні: *аналіз* нормативно-правових документів, юридичної, педагогічної, психологічної літератури, дисертацій та авторефератів, монографій, навчально-методичної літератури, наукових статей, матеріалів конференцій для визначення стану організації загальноосвітнього навчання засуджених, в установах виконання покарань; *зіставлення* – для порівняння різних поглядів учених на організацію процесу навчання в місцях позбавлення волі та уточнення понятійно-категоріального апарату дослідження; *синтезу, індукції та дедукції, систематизації та узагальнення* – для визначення та обґрунтування правових засад функціонування та напрямів діяльності, виділення проблем та вироблення рекомендацій щодо удосконалення процесу організації навчання засуджених до позбавлення волі; емпіричні: *опитування* – для виявлення рівня освіти осіб які на даний час перебувають в місцях позбавлення волі; *методи математичної статистики* – для обробки

отриманих даних, кількісного та якісного аналізу результатів дослідно-експериментальної роботи.

Емпірична база дослідження – установи виконання покарань.

Наукова новизна отриманих результатів полягає в тому, що вперше ґрунтовно досліджено правові основи надання освітніх послуг засудженим, розкрито специфіку залучення осіб засуджених до позбавлення волі до навчання в установах виконання покарань, проаналізовано порядок та форми взаємодії педагогічних працівників та адміністрації установ виконання покарань з різними державними та недержавними інституціями, які беруть участь в реалізації освітніх потреб осіб засуджених до позбавлення волі. Вироблено пропозиції щодо вдосконалення законодавства, яке стосується організації навчання осіб засуджених до позбавлення волі, в установах виконання покарань.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що викладені в роботі висновки і пропозиції можуть бути використані:

а) у науково-дослідницькій роботі – для подальших наукових досліджень та використання при розгляді теоретичних і практичних проблем організації навчання осіб засуджених до позбавлення волі.

б) у правотворенні – при перегляді, внесенні змін, та вдосконаленні законодавчої бази, що стосується навчання осіб засуджених до позбавлення волі.

Апробація матеріалів дипломної роботи магістра. Основні положення та висновки сформульовані в дослідженнях дипломної роботи оприлюднені у науковій статті

Структура роботи. Магістерська робота складається зі вступу, двох розділів та п'яти підрозділів до них, висновків, списку використаних джерел, який складається із 75 найменувань. Загальний обсяг кваліфікаційної (магістерської) роботи складає 80 сторінок, обсяг основного тексту становить 65 сторінок. Додатки розміщені на сторінках 78–81.

РОЗДІЛ 1

ЗАГАЛЬНООСВІТНЄ НАВЧАННЯ ЗАСУДЖЕНИХ В УМОВАХ ПЕНІТЕНЦІАРНОЇ УСТАНОВИ ЯК ЗАСІБ ВИПРАВЛЕННЯ ТА РЕСОЦІАЛІЗАЦІЇ

1.1 Правові основи забезпечення освітніх потреб засуджених в місцях позбавлення волі

Освіта – це процес виховання і навчання з метою набуття певного освітнього рівня. Освіта являє собою одну з найважливіших сфер життєдіяльності, виступаючи необхідною умовою формування і становлення як особистості окремо, так і всього суспільства в цілому.

Під поняттям «освіта» у Великому тлумачному словнику сучасної української мови розуміється сукупність знань, здобутих у процесі навчання; процес засвоєння знань [9]. У Законі «Про освіту» [51], вказується, що освіта – основа інтелектуального, культурного, духовного, соціального, економічного розвитку суспільства і держави.

Мета освіти – розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу, підвищення освітнього рівня народу, забезпечення народного господарства кваліфікованими фахівцями.

Але в наш час і з розвитком технологій освітня система, як і будь яка інша система потребує змін і вдосконалення, тому проблема освіти є однією з глобальних світових проблем, яку розглядають вчені, державні і громадські діячі різних країн, які наголошують на необхідності оновлення та реформування систем освіти. Ще на початку минулого століття наука була зорієнтована на збільшення та накопичення знань, але говорячи про сьогодні ми можемо стверджувати, що вона зосереджується на способах оволодіння накопиченим знаннями, за допомогою інформаційних технологій.

«Кожна людина має право на освіту. Освіта повинна бути спрямована на повний розвиток людської особистості і на збільшення поваги до прав людини і основних свобод», - сказано у ст. 26 Загальної декларації прав людини [15].

Поділяємо думку В.О. Боняк, яка проаналізувавши норми законодавства прийшла до висновку, що «право на освіту – це реально існуюча та гарантована державою можливість кожного громадянина користуватися усіма відображеними у законі благами у сфері освіти» [6, с. 69].

За положенням ст. 53 Конституції України право на освіту гарантовано кожному; держава забезпечує доступність і безоплатність дошкільної, повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти в державних і комунальних навчальних закладах. Право на освіту гарантується кожній людині на принципах рівності, визначених ст. 24 Конституції України [20].

Для з'ясування правових основ забезпечення освітніх потреб саме засуджених розглянемо їх у широкому і вузькому розумінні. Широке розуміння права на освіту засуджених полягає у загальній доступності освіти, можливості безоплатної повної загальної середньої, професійно-технічної, вищої освіти різних форм навчання. У вузькому розумінні ми розглянемо право засуджених на освіту як право на розвиток, одержання певного обсягу умінь, навичок і професійної кваліфікації.

У ст. 53 Конституції України серед іншого йде мова й про доступність освіти, що означає створення державою можливостей для реалізації права людини на освіту. При цьому варто зазначити, що доступність загальної середньої освіти є гарантією права кожного на здобуття такої освіти, тобто держава зобов'язана забезпечити реалізацію цього права [20].

У контексті ст. 53 Конституції України, яка передбачає обов'язковість повної загальної середньої освіти, забезпечення доступності і безоплатності повної загальної середньої освіти обов'язок створити умови для безоплатного здобуття освіти в державних і комунальних навчальних закладах покладається на державу [20].

Для забезпечення реалізації права кожного на обов'язкову повну загальну середню освіту та створення для цього належних умов держава сформувала систему загальної середньої освіти. Виходячи з того, що безоплатність і доступність повної загальної середньої освіти в державних і комунальних навчальних закладах пов'язані з її обов'язковістю, держава повинна фінансувати у повному обсязі процес навчання учнів в межах Державного стандарту загальної середньої освіти.

Особливої уваги в межах досліджуваної тематики заслуговує питання про види освітніх програм і форми отримання освіти у місцях позбавлення волі та способи отримання освіти. Право на освіту, крім Конституції України, реалізується на підставі Законів України «Про освіту», [51], «Про загальну середню освіту» [43], «Про професійно-технічну освіту» [53], «Про вищу освіту» [41], ряду Положень, Указів та інших нормативно-правових актів, за допомогою яких вирішуються питання створення мережі навчальних закладів освіти, їх фінансування, оплати праці та встановлення державних соціальних гарантій і пільг для працівників цих закладів.

В законодавстві України передбачена єдина систему отримання освіти, що поділяється на два елементи.

- 1) загальноосвітні програми;
- 2) професійно-освітні програми.

Загальноосвітні програми мають за мету формування загальної культури особистості, адаптації до життя у суспільстві, засвоєння базових знань для усвідомленого вибору та засвоєння професійних освітніх програм, а професійні спрямовані - на підготовку спеціалістів відповідної кваліфікації.

Згідно з чинним законодавством основним видом середніх навчальних закладів є середня загальноосвітня школа трьох ступенів: перший – початкова школа, що забезпечує початкову загальну освіту, другий – основна школа, що забезпечує базову загальну середню освіту, третій – старша школа, що забезпечує повну загальну середню освіту [43].

Загальноосвітні навчальні заклади всіх трьох ступенів можуть функціонувати інтегровано або самостійно. Мережа загальноосвітніх навчальних закладів формується за принципами: доступності для кожного громадянина всіх форм і типів освітніх послуг, що надаються державою; рівності умов кожної людини для повної реалізації її здібностей, таланту, всебічного розвитку; відкритості освіти, створення умов для вибору профілю навчання і виховання відповідно до здібностей, інтересів громадянина тощо.

Професійно-технічна освіта також є складовою системи освіти України. професійно-технічна освіта є комплексом педагогічних та організаційно-управлінських заходів, спрямованих на забезпечення оволодіння громадянами знаннями, вміннями і навичками в обраній ними галузі професійної діяльності, розвиток компетентності та професіоналізму, виховання загальної та професійної культури.

У ст. 40 Закону України «Про освіту» зазначено, що професійно-технічна освіта громадян здійснюється на базі повної загальної середньої освіти або базової загальної середньої освіти з наданням можливості здобувати повну загальну середню освіту. А отже для отримання професії в подальшому та для успішного виправлення та ресоціалізації засуджені мають в першу чергу отримати повну загальну середню освіту або базову загальну середню освіту [51].

Професійно-технічна освіта забезпечує здобуття громадянами професії відповідно до їх вподобань, інтересів, здібностей.

Система професійно-технічної освіти складається з професійно-технічних навчальних закладів незалежно від форм власності та підпорядкування, що проводять діяльність у галузі професійно-технічної освіти, навчально-методичних, науково-методичних, наукових, навчально-виробничих, навчально-комерційних, видавничо-поліграфічних, культурно-освітніх, фізкультурно-оздоровчих, обчислювальних та інших підприємств, установ, організацій та органів управління, що здійснюють або забезпечують підготовку кваліфікованих робітників.

До професійно-технічних навчальних закладів належать: професійно-технічне училище відповідного профілю; професійне училище соціальної реабілітації; вище професійне училище; професійний ліцей; професійний ліцей відповідного профілю; професійно-художнє училище; художнє професійно-технічне училище; вище художнє професійно-технічне училище; училище-агрофірма; вище училище-агрофірма; училище-завод; центр професійно-технічної освіти; центр професійної освіти; навчально-виробничий центр; центр підготовки і перепідготовки робітничих кадрів; навчально-курсний комбінат; професійний центр та інші типи професійних закладів, що надають професійно-технічну освіту або здійснюють професійно-технічне навчання.

Відповідно до ст. 3 Закону України «Про освіту», громадяни України мають право на безкоштовну освіту в усіх державних навчальних закладах незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану, роду та характеру занять, світоглядних переконань, належності до партій, ставлення до релігії, віросповідання, стану здоров'я, місця проживання та інших обставин [51].

Вважаємо, що призначення кримінального покарання у виді позбавлення волі має на меті не ізолювати злочинця від суспільства, а вжити заходів щодо його виправлення і повернення в суспільство як законослужняного громадянина. Незважаючи на складність мети, тільки вона може виправдати фінансові, матеріальні і моральні витрати, які докладаються суспільством для її досягнення. Питанню виправлення злочинця присвячена велика кількість робіт, які пропонують різними способами розв'язку даного питання. Над визначенням напрямів подальшого розвитку у даній сфері працюють такі науки як: кримінологія, психологія та кримінально-виконавче право.

На сьогоднішній день одним з найефективніших способів являється залучення в процес виправлення засуджених освітніх програм.

Отримання засудженими загальної та професійно-технічної освіти передбачене в кримінально-виконавчій системі. Особи, засуджені до позбавлення волі, все одно мають статус громадянина, тому також мають право

на отримання освіти. Здобуття знань є дуже важливим для осіб, засуджених до позбавлення волі, адже ця категорія осіб у більшості має низький рівень освіти.

Відповідно до Європейських тюремних правил кожна установа виконання покарань мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням. Пріоритет повинен надаватись ув'язненим, які не вміють читати, писати та рахувати, а також ув'язненим, які відчують брак базової освіти або професійної підготовки. Особлива увага повинна приділятися освіті молодих ув'язнених, а також ув'язнених з особливими потребами [14].

Усі засуджені ув'язнені повинні заохочуватися до участі в освітніх програмах і програмах професійного навчання. Освітні програми для засуджених ув'язнених повинні бути адаптовані до передбаченого терміну перебування в УВП [18].

У ході дослідження теми було проведено анонімне анкетування осіб, засуджених до позбавлення волі на певний строк (додаток А), анкетування стосувалося питань загальноосвітнього рівня та професійно-технічної освіти. Всього в анкетуванні приймало участь 150 осіб різних за віком, мірою покарання, та тяжкістю вчиненого злочину. В результаті анкетування було встановлено, що 48 % опитаних мають повну загальну середню освіту, 24% – базову середню освіту, 22 % – середню спеціальну (професійно-технічну), 6 % – вищу. Більша кількість засуджених ніколи не були працевлаштовані до засудження і не володіють жодною професією (додаток Б). Данні показники демонструють необхідність приділення особливої уваги загальноосвітньому та професійно-технічному навчанню засуджених до позбавлення волі в установах виконання покарань.

Як показує практика, підвищення загальноосвітнього рівня засуджених тісно пов'язано з їх поведінкою під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Крім того, враховуючи положення ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України (далі КВК), ми можемо стверджувати, що

загальноосвітнє та професійно-технічне навчання здійснюється з метою сприяння розвитку особи, її виправлення і полягає не тільки в тому, що воно дає систему знань, а й безпосередньо впливає на виховання засуджених [24].

У процесі навчання засуджені набувають таких позитивних якостей, як відповідальність за свою поведінку та вчинки, чемне ставлення до інших, дисциплінованість, цілеспрямованість. Чим вищий загальноосвітній і професійний рівень засуджених, тим вище ступінь їх виправлення і готовності до повернення у суспільство. За допомогою загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених здобуває знання та опановує навички з тієї чи іншої спеціальності, що сприяє його якнайшвидшій соціальній адаптації після закінчення відбування покарання. Таким чином, навчання осіб засуджених до позбавлення волі перешкоджає вчиненню ними повторних злочинів і поверненню цих осіб в місця несвободи.

Важливу роль у виправленні засуджених відіграє і професійна підготовка. Відсутність трудової спеціальності є чинником, який досить часто призводить до вчинення злочину [2, с. 48–49].

Крім того, достатньо високий освітній рівень дуже впливає на можливість успішної соціальної адаптації засуджених після закінчення строку відбування покарання і звільнення з місць позбавлення волі. Сам процес позбавлення волі не може позбавляти людину можливості подальшого підвищення рівня освіти. У зв'язку з цим важливою і невід'ємною частиною виховної роботи, спрямованої на виправлення засуджених, може і повинен стати процес навчання і освіта як його результат. Водночас, освіта є важливим елементом соціальної адаптації і реабілітації засуджених після відбування покарання [1, с. 46].

Одним із перших, хто підкреслював позитивну дію освіти на виправлення засуджених, був С.В. Познишев. Ще в 20-х роках минулого століття він писав: «Освіта в пенітенціарній установі повинна мати місце, оскільки вона необхідна, щоб знищити ту розумову пільму, в якій порок і злочин приховує своє глибоке

коріння. Освіта, що дається в школі в місцях позбавлення волі, повинна, наскільки можливо, зачіпати світ етичних понять і життєвих ідеалів» [40, с. 72].

Ураховуючи вищезазначене, вважаємо, що освіта засуджених входить до контексту загальних проблем, що характеризують стан і тенденції розвитку всієї кримінально-виконавчої системи держави, та є актуальними і нагальним питанням, яке потребує пильної уваги, докладання значних зусиль і невідкладного вирішення.

У ході проведення дослідження встановлено, що велика увага навчанню засуджених приділяється і у міжнародно-правових актах. Наприклад, у ст. 77 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями зазначено: «Навчання в'язнів слід, наскільки це можливо, пов'язувати з діючою в країні системою освіти, з тим, щоб звільнені в'язні могли вчитися далі без перешкод» [32]. Одними з основних складових процесу виправлення є програми навчання, спрямовані на успішну ресоціалізацію засуджених, поліпшення їхньої поведінки та підвищення почуття особистої гідності.

Специфіка засвоєння знань засудженими, які навчаються, полягає у наступному: у багатьох засуджених склався стереотип мислення, ними набуті навички розумової діяльності, при цьому більша частина засуджених має помилкові, невірні уявлення, поняття і переконання, особливо у сфері моральності і права; багато засуджених володіють професійним досвідом, знаннями, у тому числі і кримінальними.

У процесі навчання у засуджених повинні бути сформовані мотиви, що спонукатимуть їх до оволодіння знаннями і надаватимуть можливість засвоїти нові види діяльності в умовах сучасного світу, оскільки з плином часу з'являються нові професії.

Таким чином, отримання загальної та професійно-технічної освіти особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі є перспективним напрямком виховної роботи та одним з найефективніших способів попередження злочинності в установах виконання покарань, що у підсумку гарантує дотримання основних конституційних прав і свобод засуджених.

1.2 Специфіка залучення до загальної освіти засуджених в установах виконання покарань та реалізації програми диференційованого виховного впливу на засуджених «Освіта»

Незважаючи на всі обмеження, що стосуються осіб засуджених до позбавлення волі, Конституцією України гарантовано, що ці обмеження не поширюються на отримання освіти.

Загальноосвітнє навчання засуджених до позбавлення волі здійснюється відповідно до Конституції України, Законів України [20] «Про загальну освіту» [43], «Про освіту» [51], «Про місцеве самоврядування в Україні» [49], «Про місцеві державні адміністрації» [50], наказу Про затвердження Порядку організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належать до сфери управління Державної пенітенціарної служби України [45], та інших законодавчих актів України, актів Президента України, Кабінету Міністрів України.

Дія всіх вище вказаних нормативних документів стосується і засуджених, які отримують освітні послуги в установах виконання покарань закритого типу.

Основним документом, який регламентує загальноосвітнє навчання осіб засуджених до позбавлення волі, в Україні, є спільний Наказ Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України «Про затвердження Порядку організації навчання у загальноосвітніх навчальних закладах при виправних колоніях та слідчих ізоляторах, що належить до сфери управління Державної пенітенціарної служби України» [45]. Цим наказом передбачено порядок реалізації конституційного права осіб, засуджених до позбавлення волі, на здобуття базової та повної загальної середньої освіти у школах, що створюються при установах виконання покарань відповідно до ст. 125 КВК України [53].

Відповідно до вище згаданого наказу, приймання засуджених до навчального закладу здійснюється на підставі особистої заяви, свідоцтва про базову загальну середню освіту або табеля успішності про закінчення відповідного класу, а у разі їх відсутності - на основі атестації проведеної

відповідно до наказу Про затвердження Порядку проведення державної підсумкової атестації [46].

Зарахування учнів до класів проводиться спільним наказом директора навчального закладу та начальника установи. Навчання у навчальних закладах при установах здійснюється відповідно до Положення про загальноосвітній навчальний заклад, Положення про інституційну форму здобуття загальної середньої освіти, робочих навчальних планів, розроблених на основі типових навчальних планів загальноосвітніх навчальних закладів.

Заняття у школах проводяться з урахуванням особливостей виробництва позмінно, тобто як у денний, так і у вечірній час. Особам, які закінчили школу, видається відповідний документ про здобуття базової середньої освіти, або повної середньої освіти. Документ про освіту на руки засудженим не видається, а зберігається в особовій справі засудженого до його звільнення. Підбір педагогічних кадрів, контроль за навчальним процесом у загальноосвітніх школах установ виконання покарань здійснюють районні (міські) відділи освіти. Адміністрація установ створює відповідні умови для успішної роботи шкіл [16].

Законодавством передбачено безоплатне забезпечення засуджених, які навчаються, підручниками, зошитами та письмовим приладдям.

Педагогічні працівники загальноосвітніх навчальних закладів надають допомогу адміністрації установ у соціально-виховній роботі із засудженими.

Адміністрація установи:

а) забезпечує умови для проведення навчального процесу, надає та утримує на належному рівні приміщення навчального закладу, здійснює їх ремонт, забезпечує меблями, організовує надійне зберігання і правильне використання навчальних та наочних посібників, технічних засобів, підручників;

б) веде облік засуджених, які не мають базової або повної загальної середньої освіти;

в) виділяє для навчального закладу обслуговуючий персонал та утримує його за рахунок установи;

г) роз'яснює працівникам навчального закладу особливості встановленого для засуджених режиму відбування покарання та попереджує їх про відповідальність за порушення правил поведінки з ними;

г) забезпечує безпеку працівників навчального закладу під час їх знаходження на території установи;

д) у разі переведення осіб, які навчаються, з однієї установи до іншої повідомляє про це директора навчального закладу.

Керівництво навчального закладу:

а) проводить спільно з адміністрацією установи необхідну роботу щодо забезпечення отримання базової та повної загальної середньої освіти засудженими;

б) організовує навчальний процес відповідно до робочих навчальних планів і програм, затверджених Міністерством освіти і науки України, з урахуванням вимог режиму відбування покарання засудженими, впроваджує передові педагогічні технології;

в) створює умови для проведення навчального процесу, надає навчальні та наочні посібники, технічні засоби, підручники;

г) забезпечує видачу документів про базову або повну загальну середню освіту державного зразка, затвердженого постановою Кабінету Міністрів України «Про документи про професійну (професійно-технічну) освіту державного зразка і додатки до них».

г) надає особам, які навчаються, допомогу в підготовці до занять;

д) порушує клопотання перед адміністрацією установи щодо заохочення осіб, які навчаються, за зразкову поведінку та успіхи у навчанні;

е) забезпечує дотримання педагогічними працівниками встановлених законодавством вимог поведінки із засудженими [53].

Контроль за відвідуванням школи засудженими та їх успішністю здійснюється начальником відділення соціально-психологічної служби або відповідним вихователем.

На період проходження державної підсумкової атестації засуджені, які навчаються, звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. Заробітна плата їм за цей період не нараховується. Засуджені отримують документи загальнодержавного зразка, в яких не зазначається, що загальну середню освіту було отримано в установі виконання покарань [46].

Вважаємо, що найбільш актуальним питанням на даному етапі розвитку загальної середньої освіти в пенітенціарних установах є розробка спеціальних освітньо-виховних програм, в яких мають враховувати значну педагогічну занедбаність більшості засуджених та збільшувати інтенсивність навчального процесу, що передбачає необхідність наукового супроводу, даного питання.

Перед освітніми закладами, які діють при установах виконання покарань, поставлені такі ж завдання з організації і проведення навчально-виховного процесу, що і для звичайних шкіл. Одне з таких завдань – виховувати високоморальне, національно свідоме покоління продовжувачів прогресивних національних традицій [16].

Адміністрація установ виконання покарань сприяє засудженим, які займаються самоосвітою, створює необхідні умови для занять у вільний від роботи час. Час, вільний від основної, трудової діяльності та виконання обов'язкових заходів, передбачених розпорядком дня для засуджених у колонії, є їх вільним часом (ст. 129 КВК). Засуджені мають право розпоряджатися вільним часом на власний розсуд, виключаючи виконання тих видів діяльності, які заборонені КВК України. Вільний час засуджених повинен тривати не менше як дві години на добу та передбачатися розпорядком дня колонії [24].

На основі аналізу встановлено, що виховні колонії посідають особливе місце у системі установ виконання покарань, оскільки головним фактором, який визначає умови відбування покарання у цих колоніях, є неповноліття засуджених. Організації і залученню неповнолітніх засуджених до навчання у

виховних колоніях приділяється значно більше уваги порівняно з виправними колоніями. Виховні установи перебувають у сфері постійної уваги президентських, урядових і парламентських структур, громадських об'єднань і засобів масової інформації.

Констатуємо, що кількість підлітків, які потрапляють у виховні колонії і при цьому зовсім не мають ніякої освіти, або мають освіту, що не відповідає їх віку досить висока. З цієї причини основним напрямом діяльності держави при виконанні покарання у виховних колоніях є удосконалення механізму організації навчального процесу.

В ході проведення дослідження встановлено, що неповнолітні засуджені мають можливість у повному обсязі реалізувати своє право на отримання загальної середньої освіти, тому що абсолютно у всіх виховних колоніях створені і працюють загальноосвітні школи.

Для забезпечення отримання неповнолітніми засудженими державного освітнього мінімуму у кожній виховній колонії функціонують загальноосвітні школи II-III ступенів, які працюють за навчальними планами середніх загальноосвітніх шкіл.

Школі присвоюється порядковий номер денної середньої загальноосвітньої школи району чи міста, де розташована виховна колонія. Школа є юридичною особою має печатку і штамп встановленого зразка. Школа підпорядковується адміністрації виховної колонії, а в частині здійснення навчально-виховного процесу – відповідному органу управління освітою. Керівництво школою здійснює її директор, яким може бути тільки громадянин України, який має вищу педагогічну освіту та стаж педагогічної роботи не менш як 3 роки. Школа охоплює процесом навчання учнів 6-11 класів, але за необхідності створюються класи початкової школи [26].

До школи зараховуються неповнолітні засуджені з моменту прибуття у виховну колонію на підставі документа про наявний рівень освіти, співбесіди, перевірених робіт, матеріалів особової справи. Запити щодо документів про

наявний рівень освіти направляються за місцем попереднього навчання у тижневий строк після прибуття до виховної колонії [26].

Керівники загальноосвітніх навчальних закладів зобов'язані у тижневий строк письмово відповісти на запит. Наповнюваність класів не повинна перевищувати 18 осіб. Не допускається об'єднання учнів різних класів у клас-комплект, за необхідності використовується індивідуальна форма навчання та екстернат. Для допомоги учням, які не можуть засвоїти навчальний матеріал на рівні обов'язкових вимог, за рішенням педагогічної ради школи організуються корекційні класи та класи вирівнювання знань з наповненістю від 5 до 18 осіб.

За високі досягнення у навчанні та зразкову поведінку для учнів використовуються різні форми заохочення. Обрання форм заохочення здійснюється адміністрацією виховної колонії за поданням педагогічної ради школи. За систематичне порушення статуту школи, норм і правил поведінки, псування шкільного майна і обладнання до учнів можуть бути застосовані заходи стягнення у порядку, передбаченому КВК України [24].

Призначення на посаду, звільнення з посади педагогічних працівників школи та інші трудові відносини регулюються законодавством України про працю та іншими законодавчими актами.

Педагогічні працівники школи зобов'язані дотримуватись вимог КВК України та Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань. З метою оцінки результатів педагогічної діяльності керівник і педагогічні працівники школи підлягають атестації відповідно до порядку, передбаченого чинним законодавством України. За результатами атестації педагогічних працівників визначається їх відповідність займаній посаді, присвоюється кваліфікаційна категорія та може бути присвоєно педагогічне звання. навчальний рік починається 1 вересня і закінчується не пізніше 1 липня наступного року.

Залучення учнів за рахунок навчального часу до робіт на виробництві, не пов'язаних з навчальним процесом, забороняється. Навчання учнів випускних

класів школи II та III ступенів закінчується державною підсумковою атестацією відповідно до Положення про затвердження Порядку проведення державної підсумкової атестації [46].

Учням, які закінчили навчання у школі II ступеня, видається свідоцтво про базову загальну середню освіту, а випускникам школи III ступеня - атестат про повну загальну середню освіту. Документ про освіту видається на підставі свідоцтва про народження (паспорту), а у разі його відсутності - особової справи. Переведення та випуск учнів здійснюється відповідно до наказу про переведення учнів (вихованців) закладу загальної середньої освіти до наступного класу [57]. Документ про освіту зберігається в особовій справі засудженого, а при його звільненні вручається під розписку.

Класні керівники здійснюють організацію і проведення позаурочної та культурно-масової роботи на основі єдиного плану виховної колонії у взаємодії з вихователями та майстрами з урахуванням інтересів підлітків, їх морально-педагогічної занедбаності та індивідуальних особливостей кожного [19].

Директор школи вносить пропозиції адміністрації виховної колонії про виділення коштів на придбання необхідного обладнання, меблів, технічних засобів навчання, обчислювальної техніки, навчальних і наочних посібників, письмово-канцелярських товарів.

Методичне керівництво і контроль за діяльністю школи здійснюють органи управління освітою, що:

а) надають практичну допомогу у доборі кадрів, проводять атестацію педагогічних працівників, здійснюють підвищення їх кваліфікації, розглядають питання заохочення педагогічних працівників школи, які досягли успіхів у навчально-виховній роботі;

б) виділяють згідно з замовленням підручники, навчальні посібники, технічні засоби навчання;

в) забезпечують школу документами про освіту державного зразка та іншою документацією;

г) контролюють додержання вимог законів та інших нормативно-правових актів в галузі освіти, обов'язкове виконання Державного стандарту загальної середньої освіти.

Міжрегіональні управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації міністерства юстиції України:

а) здійснюють контроль за роботою шкіл;
б) вживають заходів щодо зміцнення матеріально-технічної бази шкіл;
в) укладають договори з вищими навчальними закладами України з метою забезпечення органів і установ виконання покарань кваліфікованими спеціалістами (психологами, педагогами);

г) організують перепідготовку та підвищення кваліфікації педагогічних кадрів.

Педагогічні працівники школи входять до складу педагогічної ради виховної колонії та спільно з адміністрацією виховної колонії беруть участь у виховній роботі із засудженими. Фінансування школи здійснюється за рахунок коштів бюджету, виділених для утримання виховної колонії [19, с. 81].

Для організації навчально-виховного процесу адміністрація виховної колонії надає школі необхідні споруди і приміщення, забезпечує капітальний, поточний ремонт шкільних будівель, необхідними меблями, інвентарем, навчальними посібниками, обчислювальною і копіювальною технікою, технічними засобами навчання. Учні школи забезпечуються зошитами, канцелярським приладдям за рахунок коштів виховної колонії. Оплата праці працівників школи здійснюється відповідно до чинного законодавства та відомчих нормативно-правових актів.

Обсяг навчального навантаження педагогічних працівників визначається на підставі законодавства директором школи і затверджується начальником виховної колонії двічі на рік: станом на 1 січня та 1 вересня. Виплата за класне керівництво здійснюється відповідно до чинного законодавства. В окремих випадках допускається класне керівництво у двох класах, оплата проводиться за кожне з них окремо [31].

Встановлено, що крім обов'язкових навчальних занять, у загальноосвітніх школах виховних колоній також проводяться індивідуальні, групові, факультативні та інші позакласні заходи, що передбачені окремим розкладом і спрямовані на задоволення освітніх інтересів учнів та розвитку їх творчих здібностей та нахилів.

Констатовано, що робота вчителя, спрямована на те, щоб допомогти засудженому розібратися у своїй особистості, проаналізувати недоліки і виділити збережені позитивні риси, спонукати неповнолітнього засудженого працювати над собою.

Згідно з ч. 3 ст. 102 КВК України режим у виправних і виховних колоніях створює умови для загальноосвітнього навчання. Організація загальноосвітнього навчання засуджених має свої особливості залежно від рівня безпеки виправної колонії [24].

Законодавчо передбачено, що у виправних колоніях максимального рівня безпеки відбувають покарання чоловіки, засуджені до покарання у виді довічного позбавлення волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари замінено довічним позбавленням волі; чоловіки, яким покарання у виді смертної кари або довічного позбавлення волі замінено позбавленням волі на певний строк у порядку помилування або амністії; чоловіки, засуджені за умисні особливо тяжкі злочини; чоловіки, засуджені за вчинення умисного тяжкого або особливо тяжкого злочину в період відбування покарання у виді позбавлення волі; чоловіки, переведені з колоній середнього рівня безпеки (ч. 2 ст. 18 КВК України).

Можемо констатувати, що організація отримання загальної освіти у виправних колоніях максимального рівня безпеки регулюється Конституцією України, законами України та спільним наказом Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України.

Механізм створення умов для отримання засудженими освіти у виправних колоніях максимального рівня безпеки той самий, як і в колоніях інших рівнів безпеки. Свої особливості у цій сфері є лише щодо засуджених, які

відбувають покарання у виді довічного позбавлення волі. Так, відповідно до ч. 4 ст. 151 КВК України, для осіб, засуджених до довічного позбавлення волі, які не мають загальної середньої освіти, утворюються консультаційні пункти [24].

Проведений аналіз показав, що в УВП створюється консультаційний пункт. При цьому, цей пункт є штатним або позаштатним підрозділом УВП. Педагогічні працівники консультативного пункту допомагають порадами (консультують) засуджених з питань, що стосуються оволодіння основами загальної середньої освіти. Порядок роботи консультаційних пунктів УВП визначається законодавством України про освіту та спеціальними нормативно-правовими актами.

Час проведення занять у консультаційних пунктах визначається у розпорядку дня для засуджених. Проте, особливості ізоляції та режиму, які існують для цієї категорії засуджених, становлять певні труднощі у навчанні як для засуджених, так і для персоналу колонії. Чинним законодавством передбачається спеціальна процедура виводу засуджених із камери. Із зазначених обмежень слідує, що навчальне заняття необхідно проводити в спеціально обладнаних приміщеннях із дотриманням умов ізоляції та безпеки.

Організація професійно-технічного навчання засуджених, у тому числі професійно-технічного навчання на виробництві, здійснюється відповідно до закону України «Про освіту» [51], «Про професійно-технічну освіту» [53], «Про місцеві державні адміністрації» [50], «Про місцеве самоврядування в Україні» [49] в порядку, встановленому Кабінетом Міністрів України.

Ст. 126 КВК України також встановлює порядок організації та здійснення професійно-технічного навчання [24]. Більш детально ці питання врегульовані спільними наказами Міністерства освіти і науки України та Міністерства юстиції України. На стимулювання засуджених до отримання ними нових професій спрямоване чинне законодавство, згідно з яким професійно-технічне навчання враховується при визначенні ступеня виправлення засуджених [53].

До 2010 р., а саме до внесення змін до ч. 4 ст. 125 КВК України професійне навчання на курсах було обов'язком засуджених. Але на

сьогоднішній день в законодавстві України не зазначається, що професійне навчання є обов'язковим, це стосується лише повної загальної середньої освіти [24].

Професійне навчання засуджених проводиться серед тих, хто не має професії, або з метою оволодіння суміжною професією, чи підвищення виробничої кваліфікації.

Встановлено, що відповідно до чинного законодавства, професійна (професійно-технічна) освіта здійснюється у рамках освітніх програм встановленого зразка. Навчання професії здійснюється за загальними освітніми стандартами і програмами, адаптованими до умов позбавлення волі з урахуванням специфіки тих, хто навчаються, режимних вимог і розпорядку дня встановлених в установі. Дана форма підготовки робітничих кадрів є основою для того, що засуджені, які оволоділи професією будуть мати можливість більш успішно адаптуватися до життя в суспільстві, після звільнення, та не скоювати нових злочинів.

В УВП здійснюється два види професійного навчання засуджених:

- а) навчання у професійно-технічних центрах;
- б) навчання на виробництві установи.

Професійно-технічні центри є державними професійно-технічними навчальними закладами першого або другого атестаційного рівня, що здійснюють первинну професійну підготовку, перепідготовку та підвищення кваліфікації робітників із числа осіб, засуджених до позбавлення волі. Головним завданням Центру є забезпечення реалізації права засуджених на здобуття професії відповідно до їх покликання, інтересів і здібностей з метою поліпшення їх адаптації після звільнення з місць позбавлення волі та задоволення потреб установи виконання покарань і ринку праці у кваліфікованих робітничих кадрах.

Центр у своїй діяльності керується Конституцією України, законами України «Про освіту», «Про професійно-технічну освіту», КВК України [20; 24;51; 53].

Нормативно-правовою базою визначено, що Центр розпочинає діяльність за умови наявності матеріально-технічної, навчально-методичної бази, педагогічних кадрів і після одержання ліцензії на провадження діяльності, пов'язаної з наданням послуг для здобуття професійно-технічної освіти, яка видається у порядку, встановленому постановою Кабінету Міністрів України «Про ліцензування освітніх послуг» [48].

Центр є юридичною особою, має самостійний баланс, рахунки в органах Державного казначейства, штамп, печатку із зображенням Державного герба України і своїм найменуванням.

Треба зауважити, що навчально-виробничий процес у Центрі здійснюється відповідно до Положення про організацію навчально-виробничого процесу в професійно-технічних навчальних закладах та інших нормативно-правових актів у галузі професійно-технічної освіти з урахуванням особливостей функціонування Центру, вимог КВК України, Правил внутрішнього розпорядку установ виконання покарань, а також робочих навчальних планів і програм, розроблених Центром на основі Типових навчальних планів і програм та затверджених у встановленому порядку.

Прийом засуджених до Центру здійснюється в межах ліцензованого обсягу згідно з правилами прийому, розробленими Центром на основі Типових правил прийому до професійно-технічних навчальних закладів України [47] і затвердженими відповідними регіональними органами управління освітою та міжрегіональними органами управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України.

Прийом засуджених до Центру здійснюється на підставі їх особистої заяви та з урахуванням медичних та вікових показань до обраної професії.

Засуджені, прийняті на навчання, зараховуються до Центру спільним наказом Центру та установи. Навчальні групи з теоретичної підготовки комплектуються по 10-20 осіб. Виробниче навчання проводиться в групах з 5-10 осіб.

Засуджені, які навчаються в Центрі, мають право на: належні умови навчання за обраною професією; навчання професії за індивідуальною програмою; безпечні і нешкідливі умови навчання та праці; захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних та інших працівників, що порушують права або принижують їх честь та гідність; консультації, додаткові заняття та іншу необхідну педагогічну допомогу [26].

Під час дослідження з'ясовано, що засуджені, які навчаються у Центрі, відповідно, зобов'язані: неухильно дотримуватись правил поведінки, які передбачені для засуджених кримінально-виконавчим законодавством України; виконувати вимоги навчальних програм і системи контролю знань, умінь, навичок; систематично і глибоко оволодівати знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищувати загальний культурний рівень; відвідувати заняття, у тому числі й за індивідуальним графіком; дотримуватись вимог статуту і правил внутрішнього розпорядку Центру; дотримуватись правил охорони праці та техніки безпеки під час практичного навчання і виробничої практики; бережно ставитись до обладнання, засобів навчання та інвентарю, що використовуються в навчально-виробничому процесі.

За невиконання обов'язків і систематичне порушення вимог статуту і правил внутрішнього розпорядку Центру, незадовільну успішність до засудженого застосовуються такі заходи впливу, як попередження, догана, відрахування з Центру. Порядок накладення дисциплінарного стягнення, відрахування з Центру встановлюється його статутом та правилами внутрішнього розпорядку. Збитки, умисно заподіяні засудженими, які навчаються, Центру та установі, відшкодовуються ними особисто відповідно до законодавства.

Перелік посад педагогічних працівників Центру, їх права, обов'язки, відповідальність та соціальні гарантії визначаються Законами України «Про освіту» [51] і «Про професійно-технічну освіту» [53], КВК України [24], та

іншими нормативно-правовими актами. Працівники Центру в разі порушення ними встановлених законодавством вимог поведження із засудженими не допускаються на територію установи, про що адміністрація установи повідомляє керівництво Центру та відповідний орган управління освітою [45].

Педагогічні працівники Центру надають допомогу адміністрації установи у соціально-виховній роботі із засудженими та можуть входити, за їхньою згодою, до складу методично-виховної ради установи.

Центр, за погодженням з начальником установи, може залучати до педагогічної роботи працівників установи, інших організацій та підприємств на умовах сумісництва чи погодинної оплати праці в порядку, встановленому законодавством.

Керівництво діяльністю Центру здійснює директор, який призначається на посаду шляхом укладення з ним трудового договору (контракту) за поданням обласного управління освіти і науки, що погоджене з міжрегіональними органами управління з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України. Директор Центру: проводить спільно з адміністрацією установи необхідну роботу щодо забезпечення отримання засудженими робітничих професій; організовує навчально-виробничий, навчально-виховний процес відповідно до робочих навчальних планів і програм Центру, розроблених на основі Типових навчальних планів і програм, з урахуванням вимог режиму виконання та відбування покарань засудженими; розробляє штатний розпис та визначає чисельність працівників Центру, виходячи з кількості слухачів; за погодженням з адміністрацією установи приймає на посади та звільняє з посад працівників Центру; спільно з адміністрацією установи створює необхідні умови для здійснення навчально-виробничого, навчально-виховного процесу, забезпечує Центр навчальними та наочними посібниками, технічними засобами навчання та підручниками; забезпечує видачу документів про професійно-технічну освіту; порушує клопотання перед адміністрацією установи щодо заохочення слухачів за сумлінну поведінку і ставлення до навчання; забезпечує дотримання

педагогічними працівниками встановлених законодавством вимог поведження із засудженими [21, с. 63].

Адміністрація установи, в свою чергу: здійснює облік засуджених, які не мають робітничої професії, та комплектування навчальних груп разом з Центром; забезпечує умови для проведення навчального процесу, надає та утримує на належному рівні приміщення Центру, здійснює їх ремонт, забезпечує меблями та інвентарем, організовує надійне зберігання і правильне використання навчальних та наочних посібників, технічних засобів, підручників ; виділяє для Центру обслуговуючий персонал та утримує його за рахунок установи; у разі дострокового звільнення або переведення слухачів до інших установ повідомляє про це керівництво Центру; доводить до відома працівників Центру особливості встановленого для засуджених режиму відбування покарання та попереджує їх про відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог поведження з ними; забезпечує безпеку працівників Центру під час їх перебування на території установи.

Представники адміністрації установи за погодженням з керівництвом Центру можуть бути присутніми на заняттях та інших заходах, що пов'язані з навчально-виробничим процесом, брати участь у роботі педагогічної ради Центру, зборах, нарадах та інших заходах, що організовуються і проводяться Центром.

Фінансування професійно-технічної підготовки слухачів у Центрі, соціальний захист педагогічних працівників Центру здійснюється на нормативній основі за рахунок коштів Державного бюджету України.

Додатковими джерелами фінансування Центру можуть бути також кошти благодійних організацій та фондів, у тому числі кошти іноземних юридичних та фізичних осіб.

Відповідно до ч. 2 ст. 126 КВК України на період проходження державної підсумкової атестації засуджені, які навчаються, звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. Заробітна плата їм за цей період не нараховується, харчування надається безоплатно [24].

В окремих випадках, зокрема пов'язаних зі звільненням від відбування покарання, дозволяється достроково проводити підсумкову державну атестацію. У таких випадках для засуджених готують відповідні матеріали і завдання та встановлюють інші строки проведення державної підсумкової атестації, що передбачені Положенням про порядок кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту. Отже, Центру дозволяється достроково здійснювати випуск таких засуджених та видавати відповідне свідоцтво за результатами кваліфікаційної атестації.

Навчання у Центрі завершується кваліфікаційною атестацією. Кваліфікаційна атестація та присвоєння кваліфікації здійснюються відповідно до Положення про порядок кваліфікаційної атестації та присвоєння кваліфікації особам, які здобувають професійно-технічну освіту [31, с.70].

До державної кваліфікаційної атестації допускаються засуджені, які пройшли повний курс навчання і мають позитивні підсумкові оцінки з усіх навчальних предметів, виробничого навчання та практики. На період проходження державної кваліфікаційної атестації засуджені звільняються від роботи на строк, передбачений законодавством. Заробітна плата їм за цей період не нараховується, харчування надається безоплатно. Засудженим, які виконали вимоги державної кваліфікаційної атестації, після завершення навчання присвоюється освітньо-кваліфікаційний рівень з набутої професії відповідного розряду (категорії) та видається свідоцтво про присвоєння (підвищення) робітничої кваліфікації відповідного розряду (категорії) встановленого зразка. Після здачі кваліфікаційних екзаменів засудженим видається документ єдиного зразка, який свідчить про отримання відповідної спеціальності чи професії.

Створення в установах виконання покарань умов для надання засудженим робітничих професій на рівні вимог державних стандартів з професійно-технічної освіти є одним з пріоритетних напрямів роботи. Проте на нашу думку за сучасних умов застарілого наукового і навчального обладнання у установах

виконання покарань, створити гідні умови для розвитку професійно-технічного навчання засуджених вкрай складно.

У виправних установах для засуджених, які не мають робітничої професії, за якою вони можуть бути працевлаштовані у даній колонії, надається можливість підготовки на курсах професійного навчання робітників на виробництві [2].

Професійна підготовка засуджених в установах проводиться насамперед з метою забезпечення потреб установ та підприємств у кваліфікованих робітничих кадрах, а також соціальної адаптації засуджених як одного з важливих аспектів їх підготовки до звільнення та надання можливості працевлаштування за отриманою професією на волі. Потреби у таких робітника повинні визначатися також з урахуванням потреб регіону з використанням ресурсів державної служби зайнятості.

Організація професійно-технічного навчання засуджених має свої особливості залежно від рівня безпеки виправної колонії. Так, у виправних колоніях максимального рівня безпеки для засуджених, які відбувають довічне позбавлення волі, професійно-технічні училища не створюються. Засуджені, які тримаються у них, отримують професійну підготовку у процесі трудової діяльності безпосередньо на виробництві у формі індивідуального чи бригадного навчання [53].

У цілому щодо організації професійно-технічного навчання засуджених у всіх установах виконання покарань, пріоритетним напрямом, є подальший розвиток мережі професійно-технічних навчальних закладів.

Проведене дослідження дає підстави охарактеризувати на даний час стан організації професійної підготовки засуджених в установах та навчальних закладах як позитивний.

Висновки до першого розділу

На підставі вищевикладеного матеріалу можна зробити такі висновки:

1. Навчання засуджених є одним з основних засобів їхнього виправлення та ресоціалізації. Це дозволяє застосовувати різні засоби та методи впливу на особистість засудженого, в умовах відбування ним кримінального покарання, з метою сприяння формування у нього свідомого ставлення до подальших життєвих перспектив.

2. Встановлено, що в чинному законодавстві про освіту визначено види і форми отримання освіти. В установах виконання покарань не отримала достатнього використання така форма здобуття освіти особами, засудженими до позбавлення волі, як дистанційна.

3. У більшості публікацій, що присвячені наданню освітніх послуг засудженим вказується на те, що загальноосвітнє та професійно-технічне навчання є засобом, який здійснює позитивний морально-психологічний вплив на осіб, які відбувають покарання у виді позбавлення волі.

4. Констатовано, що хоча засуджені й мають право на освіту, не всі вони достатньо мотивовані на її отримання. Ця обставина обумовлює розробку дієвих механізмів для залучення засуджених до навчання в загальноосвітніх школах, а також вироблення пропозицій щодо удосконалення та розширення можливостей професійної (професійно-технічної) освіти в установах виконання покарань.

РОЗДІЛ 2

ПРОФЕСІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ ПЕДАГОГІЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ ЗАКЛАДІВ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ ТА ПЕРСОНАЛУ ПЕНІТЕНЦІАРНИХ УСТАНОВ

2.1 Форми взаємодії педагогічних працівників та адміністрації установ виконання покарань з різними державними та недержавними інституціями, які беруть участь в реалізації освітніх потреб засуджених

Психолого-педагогічна робота сприяє формуванню у засуджених поваги до закону, розширення їх світогляду, переконань того, що після звільнення кожний, хто бажає, зможе знайти своє місце в суспільстві та бути йому корисним. У частині 1 статті 6 Кримінально-виконавчого кодексу Визначається поняття виправлення засуджених [24]. Під виправленням розуміється процес позитивних змін, які відбуваються в його особистості та створюють у нього умови до самокерованої поведінки. Виправлення полягає в тому, щоб шляхом примусового впливу на засудженого внести корективи в його соціально-психологічні властивості, нейтралізувати негативні настанови, змусити дотримуватися положень закону про кримінальну відповідальність.

Ресоціалізація – це комплекс дій, спрямованих на повторне засвоєння культури відносин у соціумі, формування і закріплення у засуджених певних соціальних норм та ролей, стійкої мотивації для усвідомлення відмови від норм кримінального середовища на користь загальноприйнятих цінностей, здобуття навичок, необхідних для успішного повернення у суспільство [70, с. 10].

У ході дослідження встановлено, що в пенітенціарній педагогіці ресоціалізацію поділяють на пенітенціарну та постпенітенціарну. Пенітенціарна ресоціалізація являє собою вироблення у засудженого законослухняної поведінки в установі виконання покарань. До постпенітенціарної ресоціалізації відносять комплекс заходів з трудового та побутового влаштування і встановлення зв'язків засудженого з метою його подальшої соціальної реабілітації після звільнення, в результаті чого відбувається відновлення

засудженого у соціальному статусі та повернення до самостійного життя. Вважаємо, що цілями педагогічної системи треба ставити та реалізувати завдання ресоціалізації злочинця, тобто досягнення такої зміни особистісних якостей засудженого, яка дозволила повернути його в соціум, розраховуючи на його стабільну соціально-нормативну поведінку після звільнення. Поняття «ресоціалізація» може бути ототожене з поняттями «виправлення та перевиховання».

Виправлення – це внутрішній процес позитивних змін окремих якостей, в цілому, спрямованості особистості до самокерованої, правослухняної поведінки. Виправлення у педагогіці розглядається як результат спільної діяльності вихователя і вихованця. перевиховання засуджених являє собою двосторонній процес, що включає, з одного боку, цілеспрямовану діяльність суб'єкта щодо організації виховного впливу, а з іншого боку, діяльність об'єкта із засвоєння та сприйняття цього впливу. Тільки в результаті такої взаємодії можна досягти певних позитивних змін в особистості засудженого, тобто забезпечити виправлення.

Констатовано, що основною метою психологічного супроводу є створення умов для переходу особистості до самовдосконалення, особистісного росту. А метою пенітенціарного психолога в процесі ресоціалізації є надання психологічної підтримки та створення сприятливих умов для особистісних змін засудженого.

Головним завданням діяльності соціально-психологічної служби установ виконання покарань є психологічний супровід засуджених. Однією з вимог ефективного функціонування психологічної служби з метою ресоціалізації засуджених, є якісний склад персоналу, який визначається їх професійною компетентністю [14].

Погоджуємося з думкою Синьова В.М. який вважає, що головними напрямками роботи пенітенціарного психолога є: психопрофілактичний, експертний, психокорекційний, соціально-реабілітаційний, просвітницько-пропагандистський. психолого-педагогічний процес реалізується

взаємообумовленими формами і видами педагогічної діяльності, які можна згрупувати по функціональному призначенню:

1) інформаційно-освітлювальна діяльність – спрямована на розвиток у засудженого системи знань про матеріальні та духовні цінності суспільства та про самих себе, моральні принципи, методи самопізнання і самовиховання;

2) організаційно-практична діяльність, яка спрямована на забезпечення умов життя та діяльності, необхідних для формування у засудженого особистого трудового та морального досвіду, практичних вмінь та навичок у різних сферах суспільно-корисної діяльності;

3) контрольнo-діагностична діяльність, направлена на отримання та аналіз безперервного потоку зворотної інформації необхідної вихователю для керівництва розвитком колективу та особистості;

4) прогностична діяльність, направлена на виявлення та обумовлення перспективних, поетапних та поточних задач виховної роботи з колективом та окремими засудженими, а також оптимальних умов для здійснення поставлених задач [59, с.10-11].

Підтримуємо науковців Толстоухову С.В., Яременко О.О., Вашуленко О.В. які стверджують, що на сьогодні професія педагога затребувана і виділена в окрему категорію системи освіти. Соціальні педагоги входять у викладацькі склади більшості навчальних і виховних закладів. Їх робота часто нагадує роботу психолога, але це відбувається тому, що вони тісно співпрацюють, адже робота з важкими підлітками вимагає особливого, тонкого підходу. Внутрішній світ так званих «важких» підлітків, як правило, відчуває глибокі травми. Вони можуть бути пов'язані як з сімейними негараздами, так і з цілою масою інших факторів. Виявити проблему і підібрати метод її подолання досить непросто, адже вони, як правило, замикаються в собі. Знайти ключик, який відкриє і звільнить людину від цих абсолютно зайвих проблем і є те, заради чого вони обрали цей нелегкий шлях. Представники цієї професії, забезпечують соціальний розвиток і виховання особистості, її орієнтацію на соціальні цінності, норми і правила поведінки в суспільстві, в якому особа

зможє реалізувати себе як особистість. Свідченням цього є те, що сьогодні соціальні педагоги працюють у різних соціальних інституціях: у школах, інтернатах, дитячих будинках, притулках, центрах реабілітації і соціальних службах, центрах служби пробації і здійснюють соціально-педагогічний патронаж здобувачів освіти, колективу та мікрогруп, осіб, які потребують посиленої уваги чи перебувають у складних життєвих обставинах, осіб засуджених до позбавлення волі в УВП. Дуже плідна співпраця представників даної професії відбувається в центрах служби пробації України [63].

Аналіз чинного законодавства дає можливість констатувати той факт, що національна пробація поділяється на три види, що обумовлені особливостями правового статусу осіб (суб'єктів пробації) в системі правосуддя: досудова пробація, наглядова пробація, пенітенціарна пробація.

Синьов В. М. у своїй статті характеризує ці види наступним чином:

– досудова пробація застосовується на етапі судового провадження щодо осіб, обвинувачених у вчиненні злочину, та полягає у складанні досудової доповіді – письмової інформації, що характеризує особу обвинуваченого. Підставою для застосування досудової пробації є письмовий запит суду до органу пробації про надання досудової доповіді обвинуваченого [58];

– наглядова пробація – це здійснення наглядових та соціально-виховних заходів щодо: засуджених до покарань у виді позбавлення права обіймати певні посади або займатися певною діяльністю; осіб, яким покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк замінено покаранням у виді громадських робіт або виправних робіт; осіб, звільнених від відбування покарання з випробуванням, звільнених від відбування покарання вагітних жінок і жінок, які мають дітей віком до трьох років; направлення засуджених до обмеження волі для відбування покарання до виправних центрів. Підставою для застосування наглядової пробації є відповідні судові рішення (вирок суду, ухвала суду) або акт про помилування, яким покарання у виді позбавлення або обмеження волі замінено на більш м'яке. Соціально-виховна робота в системі пробації – це сукупність заходів, що проводяться за індивідуальним планом

роботи із засудженими з урахуванням оцінки ризиків вчинення повторних кримінальних правопорушень та передбачає диференційований підхід під час надання консультативної, психологічної та інших видів допомоги; сприяння працевлаштуванню; залучення до навчання; участь у виховних заходах та соціально корисній діяльності; проведення індивідуально-профілактичної роботи [58];

– пенітенціарна пробація – це підготовка осіб, які відбувають покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк, до звільнення з метою трудового і побутового влаштування таких осіб після звільнення за обраним ними місцем проживання. Заходи пенітенціарної пробації здійснюються органом пробації за місцем, яке обрав засуджений для проживання після звільнення [58].

Окремо необхідно зазначити, що особливим видом пробації є пробація щодо неповнолітніх (ювенальна пробація). Законом України «Про пробацію» визначаються особливості пробації щодо неповнолітніх [52].

Зауважимо, що у спрямуванні заходів пробації щодо неповнолітніх робиться акцент на: забезпечення їх нормального фізичного і психічного розвитку; профілактику агресивної поведінки; мотивацію позитивних змін особистості; поліпшення соціальних стосунків.

Досудова доповідь про обвинуваченого неповнолітнього додатково повинна містити: інформацію про вплив криміногенних факторів на поведінку; рекомендації щодо заходів, спрямованих на мінімізацію ризику вчинення повторних кримінальних правопорушень. Соціально-виховна робота із неповнолітніми засудженими може проводитися із залученням батьків або їх законних представників [52].

Відповідно до статті 6 Закону України «Про соціальну адаптацію осіб, які відбувають чи відбули покарання у виді обмеження волі або позбавлення волі на певний строк» у здійсненні трудового і побутового влаштування засуджених беруть участь місцеві органи виконавчої влади та органи місцевого самоврядування, центри зайнятості, центри соціальних служб для сім'ї, дітей та

молоді (далі ЦСССДМ), органи та установи охорони здоров'я, органи внутрішніх справ, органи з питань громадянства та реєстрації фізичних осіб, органи праці та соціального захисту, підприємства, неурядові організації та окремі громадяни [54].

Погоджуємося с думкою Шахрай В. М. який наголошує, що в країні склалась певна система взаємодії установ виконання покарань і суб'єктів соціального патронажу в царині реінтеграції звільнених. На національному і місцевому рівнях укладено чимало угод про співпрацю між окремими міжрегіональними управліннями з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції або окремими УВП і центрами реінтеграції бездомних громадян управління праці та соціального захисту, ЦСССДМ, неурядовими організаціями тощо. Також варто виділити налагоджену систему громадського контролю за дотриманням прав не лише засуджених під час виконання кримінальних покарань, а і звільнених осіб [69]. Останню функцію покладено на Громадські ради при міжрегіональних управліннях з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції , а також спостережні комісії (далі СК), які створюються при органах місцевого самоврядування, наприклад, обласних або міських радах.

Основними завданням спостережних комісій є:

- організація громадського контролю за дотриманням прав і законних інтересів засуджених та осіб, звільнених від відбування покарання;
- сприяння органам і установам виконання покарань у виправленні і ресоціалізації засуджених та створенні належних умов для їх тримання, залучення до цієї діяльності громадських організацій, органів виконавчої влади, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ і організацій незалежно від форми власності та громадян;
- організація виховної роботи з особами, умовно-достроково звільненими від відбування покарання, та громадського контролю за їх поведінкою протягом не відбутої частини покарання;

- Надання допомоги у соціальній адаптації особам, звільненим від відбування покарання[34].

До складу СК входять представники установ і організацій (представники виконавчих органів міської влади, наприклад, управління праці та соціальної політики, тощо), які водночас зазначені в чинному законодавстві як суб'єкти соціального патронажу звільнених осіб. Робота таких комісій здійснюється у форматі тематичних засідань (наприклад, стан працевлаштування звільнених або аналіз умов перебування ув'язнених і засуджених в УВП, їх медико-санітарне забезпечення тощо), моніторинг візитів до СІЗО, виховних і виправних колоній, розташованих на території регіону, організація особистого прийому членами комісій засуджених і звільнених осіб. Засідання СК проводяться регулярно, в середньому щомісяця [34].

Необхідно зазначити, що одним із перспективних напрямків подальших досліджень взаємодії суб'єктів соціального патронажу і установ виконання покарань має стати аналіз діяльності таких комісій.

Особливістю взаємодії УВП і ЦСССДМ щодо реінтеграції неповнолітніх та молоді, які звільняються, є налагоджений інформаційний зв'язок: завчасне направлення даних про особу, якій залишилося відбувати кримінальне покарання кілька місяців, до ЦСССДМ за місцем її майбутнього проживання. Цих даних достатньо для проведення попередньої діагностики її потреб, розробки проекту плану соціального супроводу [67].

Погоджуємося з науковцями, які стверджують що основний перелік соціальних послуг, які можуть надавати ЦСССДМ своїм клієнтам, є значним. Але передусім це інформаційні, консультаційні послуги, соціальний супровід [63].

Працівники центрів знають і вміють ефективно спілкуватися з представниками інших суб'єктів патронажу, захищаючи законні інтереси своїх клієнтів. Водночас мінімальне бюджетне фінансування центрів унеможливорює надання звільненим будь-якої матеріальної або фінансової допомоги та вкрай

обмежує можливості вирішення проблем житла, здоров'я, продовження освіти тощо [63].

Неможна не погодитись з твердженням вчених, про те, що найбільш складним питанням реінтеграції звільнених є їх працевлаштування після закінчення строку відбування кримінального покарання. У вирішенні даного питання беруть участь різні установи і заклади, проте центральну роль відіграють центри зайнятості, які відповідно до чинного законодавства мають сприяти працевлаштуванню осіб, звільнених з УВП. До центрів зайнятості перенаправляють своїх клієнтів усі суб'єкти соціального патронажу – представники державних і муніципальних установ, закладів (управління праці та соціального захисту, ЦСССДМ, центри реабілітації, соціальні гуртожитки тощо) [37].

Опираючись на дослідження яке провела Матвєєва Ю.О., варто зазначити, що звіти спостережних комісій свідчать, про те, що питання працевлаштування осіб звільнених з УВП періодично розглядається на засіданнях СК [30].

Ситуація з працевлаштуванням ускладнюється також браком інших партнерських організацій/закладів, які б опікувались допомогою в сфері працевлаштування осіб звільнених з УВП. У вирішенні проблем працевлаштування звільнених, представники громадських організацій найчастіше співпрацюють з приватними підприємцями та тими громадськими організаціями, які мають власні малі підприємства. Така співпраця базується на міжособистісних зв'язках. Рівень співпраці з центрами зайнятості є досить високим, центри роблять все можливе, а основні проблеми з працевлаштуванням полягають у тривалому процесі (від 3 до 6 місяців) відновлення документів (паспорт, ідентифікаційний код) у звільнених та небажанні роботодавців брати на роботу звільнених з місць позбавлення волі. Вкрай обмежені можливості суб'єктів соціального патронажу щодо вирішення житлових проблем осіб звільнених з УВП [25].

У процесі вирішення проблем осіб, які звільнилися з місць позбавлення волі, ЦСССДМ співпрацюють також з органами поліції, органами пробації, управліннями праці та соціального захисту населення, службами у справах дітей, відділами охорони здоров'я та лікарнями, райдержадміністраціями та органами місцевого самоврядування, відділами громадянства і міграції, реєстрації фізичних осіб (паспортними столами), центрами СССДМ з інших регіонів, службою обліку бездомних громадян, навчальними закладами з приводу організації навчання осіб звільнених з УВП, пенсійним фондом, відділами державної реєстрації актів цивільного стану, міжрегіональними управліннями з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції, УВП (з яких звільнялися особи або в яких перебували на момент вирішення проблеми) [69].

Центри, що співпрацюють з громадськими та релігійними організаціями, надають гуманітарну допомогу (одяг, взуття, продукти харчування, предмети особистої гігієни, інколи – медикаменти, гарячі обіди тощо) [74, с. 80].

Рівень співпраці УВП з громадськими та релігійними організаціями в процесі трудового, освітнього та побутового влаштування засуджених теж не високий. Релігійними організаціями здійснюється допомога засудженим у влаштуванні після звільнення на базі адаптаційних закладів релігійних громад. Крім того, УВП співпрацюють з батьківськими комітетами та іншими громадськими організаціями [61, с. 55].

Погоджуємося з вченими які вважають, що рівень співпраці ЦСССДМ та УВП можна покращити шляхом розвивання мережі громадських організацій, що надають послуги та допомогу у процесі реінтеграції (зокрема, освітнього, трудового і побутового влаштування) осіб, звільнених з місць позбавлення волі, підвищенням рівня обізнаності представників державних структур про існування таких організацій [63, с. 29–30].

Проведений аналіз дозволяє констатувати, що громадські організації мають значний ресурс, який також варто використовувати у практиці відновлення в суспільстві осіб, які відбувають чи відбували покарання в УВП.

В першу чергу, це послуги, які можуть надавати фахівці громадських організацій на етапі підготовки до звільнення. Проте для розвитку співпраці з УВП за зданим напрямком потрібна зацікавленість і підтримка діяльності громадських організацій з боку міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та пробації міністерства юстиції, укладання угод про співпрацю.

2.2 Методичне та дидактичне забезпечення загальної освіти засуджених

Погоджуємось з думкою Караман О.Л., про то, що потреба організації соціального виховання є актуальною, оскільки воно виступає запорукою створення умов для економічного зростання, розвитку самосвідомості громадян, турботи про підростаюче покоління. Виховний вплив має здійснювати не лише сім'я і школа, а й усі освітні та пенітенціарні установи, на які кримінально-виконавчим законодавством покладено виправну функцію, тобто усунення виховних прогалин, що є підґрунтям кожного злочину. Таким чином, УВП повинні надати засудженим те, що раніше не дали сім'я й держава (основи здорового способу життя, повага до законів, середня освіта й професія). У соціальному аспекті подібна діяльність УВП зумовлена соціальною значущістю реабілітації засуджених, а також процесу їх включення в нормальне життя суспільства. УВП має зайняти провідне місце в підсистемі державної соціально-педагогічної системи, покликаної сприяти виховному впливу на громадян, з метою забезпечити їх позитивної поведінки, що є найважливішою умовою нормального функціонування суспільства й держави [19].

Підтримуємо думку Кривуші В.І., який зазначає, що організований педагогічний процес посідає центральне місце у справі виховання та виступає як цілеспрямований вплив вихователів на вихованців, що розповсюджується і на УВП. Даний педагогічний процес реалізується за допомогою великої кількості форм та видів педагогічної діяльності, котрі можна згрупувати за їх особливим функціональним призначенням:

1) інформаційно-освітня діяльність, спрямована на розвиток у засуджених системи знань про матеріальні та духовні цінності суспільства та про самих себе, про громадські обов'язки людини, моральні принципи та норми її поведінки, про методи пізнання та перетворення навколишнього світу, самопізнання та самовиховання;

2) організаційно-практична діяльність, яка спрямована на забезпечення умов життя та діяльності, необхідних для формування в засуджених особистого, трудового та морального досвіду, практичних умінь та навичок у різних сферах суспільно-корисної діяльності й взаємостосунків із навколишніми, матеріальної бази для включення засуджених в суспільно та особисто значущі види діяльності й проведення виховної роботи з ними; системи стосунків відповідальної залежності в колективі за допомогою розстановки сил, розподілу доручень, прав та обов'язків у процесі проведення різноманітних форм праці; чіткого, організованого режиму життя та діяльності; оперативного керівництва виховною роботою; інструктажу виконавців, своєчасного корегування їх дій та інше;

3) контроль-діагностична діяльність, спрямована на отримання та аналіз безперервного потоку зворотної інформації, необхідної вихователю для керівництва розвитком колективу та особистості; вивчення індивідуальних особливостей засуджених і рівня їх вихованості, потреб та інтересів, характеру колективних стосунків та суспільної думки; вивчення та аналіз стану виховної роботи, виявлення результативності різних її форм, методів та прийомів педагогічного впливу на колектив та особистість тощо;

4) прогностичні діяльність передбачає виявлення та обумовлення перспективних, поетапних, та поточних завдань виховної роботи з колективом та окремими засудженими, а також оптимальних умов для їх здійснення; визначення та обґрунтування найбільш ефективних форм, методів та прийомів педагогічного впливу на колективи та особистість; планування виховної роботи [21. с 124].

На переконання Синьова В.М. та Кривуші В.І. педагогічний процес в умовах позбавлення волі має свої специфічні особливості, а саме:

«– об'єкти впливу (засуджені) характеризуються значними відхиленням в моральній і правовій свідомості, достатньо вираженою своєрідністю психічних станів і соціальних ролей;

– педагогічний процес реалізується в умовах ізоляції в педагогічно несприятливому середовищі і регламентується кримінально-виконавчим законодавством;

– у більшості випадків основні засоби перевиховання сприймаються засудженими як примусові;

– результати педагогічного впливу не завжди можна проаналізувати;

– процес перевиховання в місцях позбавлення волі організовується в жорстких правових межах» [61, с. 67].

Пташинський О.Б. стверджує, що правова регламентація обумовлена, насамперед, необхідністю дотримання законності під час виконання кримінального покарання. Залежно від виду УВП та режиму утримання, ступінь регламентації виправного впливу на засуджених різний. Правовому регулюванню піддаються практично всі основні елементи педагогічної системи: виробнича, суспільна, побутова та інші сфери життя засуджених; службова діяльність співробітників; взаємостосунки співробітників та засуджених; використання основних засобів виправлення і ресоціалізації, форм і методів педагогічного впливу. Суворі педагогічні межі містять позитивний виховний потенціал: сприяють виробленню відповідного ставлення до закону, вимог та традицій суспільства, формують дисциплінованість та відповідальність, уміння співвідносити свої здібності та можливості з потребами інших людей, груп, колективів. Тим більше в реальному процесі виховного впливу часто виникають протиріччя між педагогічною доцільністю та правовими нормами [55].

Констатовано, що на виховний процес впливає й такий фактор ізоляції засудженого від суспільства. Що обумовлено необхідністю забезпечення

соціального захисту суспільства від злочинних елементів. Але проведений аналіз засвідчує, що ізоляція виступаючи як виховний засіб являється досить суперечливою. З одного боку – таким чином створюються умови, що виступають перепорою для продовження злочинної діяльності осіб, впливу на них факторів, що сприяють поверненню до злочинної діяльності, а також створює умови для постійного контролю за поведінкою. З іншого – ізоляція призводить до порушення чи взагалі до розірвання соціально-корисних стосунків, сімейних відносин, формує байдуже ставлення до долі близьких та своєї власної, породжує особливі психічні стани особистості що суттєво перешкоджає виховній роботі.

Дрижак В.В. та Чебоненко С. О. розглядають освіту як невід’ємну частину виконання кримінальних покарань й умову успішної реінтеграції в суспільство осіб, які скоїли злочини. Усі засуджені мають право брати участь у культурній і загальноосвітній діяльності, спрямованій на всебічний розвиток особистості [67]. Також вони стверджують, що освітні стандарти стосовно засуджених повинні охоплювати три нормативних компоненти: мінімальну кількість навчальних предметів, які має засвоїти засуджений учень; обов’язкові знання та вміння щодо кожного зі стандартів; рівень моральності (ступінь виправлення) [67].

Акцент у таких освітніх програмах необхідно робити на формування особистості, розвиток свідомості особи засудженого, підвищення культурного рівня з урахуванням національних традицій і звичаїв, а також вихованні культури спілкування. Це необхідно для виправлення засуджених, підготовки їх до самостійного життя, формування у них зразкової поведінки, сумлінного ставлення до праці та навчання, здобуття початкової професійної освіти і підготовки, підвищення освітнього й культурного рівня [67].

На основі аналізу чинного законодавства констатуємо, що у виправних установах сучасної України обов’язкову початкову професійну освіту або професійну підготовку засуджених не впроваджено, передбачено обов’язковість лише базової загальної освіти. Але не зважаючи на це засуджені

мають можливість навчатися та працювати у виправній установі під час відбування покарання. Такий підхід є актуальним у сучасних умовах, оскільки велика кількість засуджених або втратили професійні навички через відсутність практики, або зовсім не мали професії. Чинне законодавство передбачає, що ставлення до здобуття початкової професійної освіти й професійної підготовки враховується під час визначення ступеня виправлення всіх категорій засуджених.

Аналіз наукових праць та чинного законодавства дозволяє зробити висновки, що Кожна УВП має прагнути надавати всім засудженим доступ до освітніх програм, які в свою чергу повинні бути максимально широкими й відповідати потребам засуджених та їхнім прагненням.

Також встановлено, що засуджені можуть задовольнити потребу в здобутті вищої освіти перебуваючи в УВП не зважаючи на фізичну ізоляцію від суспільства, для вирішення цього питання запроваджено надання освітніх послуг ЗВО системи освіти України за дистанційною формою навчання.

Між Українським центром оцінювання якості освіти та Державною пенітенціарною службою України було укладено угоду, де визначено принципи співробітництва на всіх етапах підготовки і проведення зовнішнього тестування засуджених та осіб, які перебувають під вартою і мають бажання вступати до вишів. Труднощі цього процесу передусім пов'язані з суспільними стереотипами про «закритість» УВП та з недостатньою розробленістю правових, організаційних і науково-методичних засад щодо надання такого виду вищої освіти, а не з відсутністю у вищих навчальних закладів бажання навчати засуджених [16, с. 105].

Законодавство сучасної України, створюючи для засуджених-студентів необхідні умови для здобуття освіти, розглядає підвищення засудженими освітнього рівня як один із основних критеріїв їх виправлення, соціалізації та реабілітації. Освіта засуджених є одним із важливих чинників профілактики рецидивної злочинності [16, с. 108].

В результаті дослідження констатуємо, що трансформація процесу надання освітніх послуг в місцях позбавлення волі потребує розширення і поглиблення наукових досліджень в напрямку безперервної освіти засуджених, використання новітніх освітніх підходів у процесі навчання, методик і технік, які позитивно впливатимуть на формування нової системи ціннісних орієнтацій усіх суб'єктів освітнього процесу в УВП. Беручи до уваги вищесказане, варто зазначити, все більш необхідною стає потреба щодо розроблення Концепції розвитку безперервної освіти в УВП, з урахуванням досвіду Європейських країн. Також важливим фактором є покращення рівня підготовки персоналу органів і установ виконання покарань, посилення співпраці з навчальними закладами, та різними організаціями для покращення в першу чергу дидактичного забезпечення, а також для посилення мотивації засуджених активно брати участь у програмі «Освіта».

Згодні із ствердження Матвеевої Ю.О., яка вважає, що особливу увагу варто приділяти навчанню засуджених, у яких виникли найбільші труднощі, а надто тих, хто відбуває тривалі строки покарання. Система виконання покарань України, неспроможна самотійно надавати засудженим у місцях позбавлення волі широкий спектр освітніх послуг, що зумовлено низкою чинників об'єктивного і суб'єктивного характеру. У такому разі освітні функції можуть делегуватися неурядовими організаціями, волонтерами і навчальними закладам. До того ж, персонал УВП повинен виступати головним організаційним і координаційним суб'єктом. Він має виконувати завдання щодо виявлення освітніх потреб, формування навчальних груп засуджених, організації в першу чергу дидактичного забезпечення освітнього процесу та створення умов для навчання в цілому [30].

Огородніков А.А. класифікуючи методи виховання, які є невід'ємною частиною освітнього процесу, виділяє наступні: методи переконання, методи організації діяльності, методи стимулювання поведінки [36].

В свою чергу Бабанський Ю. К. розглядає цю ж методологію більш широко та виділяє такі методи: формування позитивної свідомості особистості

(бесіди, лекції, диспути, метод прикладу); методи організації діяльності та формування досвіду суспільної поведінки (педагогічна вимога, громадська думка, привчання, вправа, створення виховних ситуацій); методи стимулювання поведінки та діяльності (змагання, заохочення, покарання) [3].

Зауважимо, що методи педагогічного впливу визначають характер взаємодії вихователів і вихованців та залежать від цілей і змісту виховного процесу.

Приводячи приклад зазначимо, що Пташинський О.Б. зазначає, що у трудовому процесі, часто вдаються до прийому показу трудової дії, що розкриває точність виробничих операцій. При розмежуванні понять «метод» і «засіб» слід враховувати, що коли мова йде про засіб, то мається на увазі те, що саме використовується для вирішення того або іншого завдання, а коли мовиться про метод, то мається на увазі, як використовується той або інший засіб [55].

«Застосування різних методів педагогічної дії залежить від особливостей особистості людини, майстерності і авторитету вихователя, конкретної педагогічної ситуації, що склалася. В УВП в процесі реалізації різних методів необхідно враховувати наступні обставини:

– по-перше, процес виправлення здійснюється в установах закритого типу, з людьми, позбавленими волі, що мають педагогічну занедбаність та кримінальну зараженість.

– по-друге, діяльність засуджених детально врегульована нормами правового законодавства.

– по-третє, мікросередовище засуджених є несприятливим з погляду на виховання: у ньому здійснюють діяльність малі групи негативної спрямованості, існують негативні спілкування і взаємини. І нарешті, засуджені обмежені у зв'язках з сім'єю, батьками, родичами, громадськими і державними організаціями. У виховному/навчальному процесі в колонії застосовуються різні методи. Найважливішими з них є методи переконання, привчання, примусу, довіри. Кожен з названих методів має свою педагогічну

характеристику, тобто розрахований на певний виховний ефект. Запорукою успіху в педагогічній роботі є гнучке застосування всіх методів виховання в комплексі, у системі. Адже лише одним методом не можна вирішити всіх педагогічних завдань» [57].

Метод переконання є основним у вихованні. Провідна роль переконання пояснюється тим, що за допомогою цього методу формується найважливіше – свідомість людини. Відомо два різновиди цього методу: переконання словом і переконання справою. Переконання словом найчастіше застосовується у виховній роботі у формі доповіді, диспуту, лекцій, занять з правової пропаганди, бесід тощо. Ефективність таких прийомів словесного переконання, як роз'яснення, пояснення, доказ, спростування залежить від змісту фактичного матеріалу, підготовленості співробітника, його знання методики організації і проведення цих прийомів. Роз'яснення використовується тоді, коли необхідно довести до свідомості засуджених норми і правила поведінки, їх конкретні дії в тій або іншій ситуації, режимні вимоги в колонії [57].

Пояснення застосовується в тому випадку, коли потрібно добитися усвідомленого сприйняття навколишньої дійсності, етично-правових вимог суспільства, правильної поведінки, відносин, спілкування і діяльності. Доказ необхідний в процесі встановлення істини, вини або невинуватості особи в скоєнні злочину, ступені відповідальності за ту або іншу поведінку та діяльність засуджених [57].

Спростування – це ефективна вказівка на те, що дана позиція, система поглядів особи помилкова і не відповідає етично-правовим нормам, що існують в суспільстві. Застосовуючи цей прийом необхідно зберігати почуття міри, щоб вони не перетворилися на умовляння, повчання, моралізацію [57].

Згодні з думкою Матвєєвої Ю.О. яка стверджує, що переконання словом повинне поєднуватись з переконанням справою, тобто з переконанням на прикладі вихователів, інших людей, особистого досвіду засуджених. Значення цього виду переконання дуже велике. У його основі лежить психологічний механізм наслідування, де велике значення має особистий приклад вихователя,

його ставлення до роботи. Переконавання словом і переконання справою повинні застосовуватися в єдності і взаємозв'язку. Важливою умовою ефективності методу переконання є особиста переконаність викладачів в УВП. Він повинен бути переконаний у тому, що говорить. Проте мало бути самому переконаним в будь-чому, необхідно ще володіти технікою переконання інших. Для цього перш за все потрібно уміти чітко і ясно висловлювати свої думки, вести дискусію, підбирати аргументи, знати погляди і переконання особистості. Слід враховувати також настрій окремих осіб і колективу, а також власний настрій. Людина, що знаходиться в стані роздратування, гніву, печалі, – поганий співрозмовник. Важливе значення має уміння вихователя враховувати особливості різних категорій засуджених. Одна справа, наприклад, переконувати людину, яка сумлінно помиляється в чомусь, і абсолютно інша – злісного порушника, носія злодійських традицій. У першому випадку доречний довірливий тон; у другому – необхідне доброзичливе наполягання [30].

Педагогічна практика підтверджує, що співробітник колонії посправжньому може володіти методом переконання тільки тоді, коли він в кожному засудженому бачить людину, що оступилася, любить свою професію, творчо здійснює свою справу, не допускає розриву між словом і справою [28].

Ушинський К. Д. називав звички «етичним капіталом, з якого все життя ростуть відсотки» [64]. Макаренко А. С. підкреслював, що потрібно «не тільки виховувати в собі правильне, розумне ставлення до питань поведінки, але й виховувати правильні звички, тобто такі звички, коли ми поступали б правильно зовсім не тому, що так подумали, а тому, що інакше ми не могли, тому що ми так звикли». І виховання цих звичок – набагато важча справа, ніж виховання свідомості [29].

Основними різновидами привчання є: вимога, доручення, вправа. Вимога переважно виражається в слові. Воно викликає або гальмує цілком певні дії, вчинки. Результати вимоги виявляються в конкретній діяльності людини. Вимога може бути:

- прямою безпосередньою;

- непрямою безпосередньою, коли вона виходить від вихователя, але виступає у вигляді ради, прохання, натяку;
- непрямою опосередкованою, коли суб'єктом вимоги виступає колектив [28].

Під дорученням розуміється завдання окремому засудженому або групі засуджених. Доручення повинні нести суспільне навантаження, бути посильними, різноманітними. Кожне нове доручення повинне бути більш складнішим і відповідальнішим. Виконання доручень повинне ретельно контролюватися [28].

Вправа – це організація постійно повторюваних дій з метою накопичення ними досвіду правильної поведінки, вироблення морально-вольових якостей. Без постійної вправи вихованця в етичних вчинках неможливо організувати виховний процес. Необхідно створити такий ланцюжок вправ, ланцюжок труднощів, які треба подолати і завдяки яким виходить «хороша людина». Вправи повинні організовуватися з урахуванням індивідуальних особливостей особистості. Вправа повинна бути зрозумілою [28].

А. С. Макаренко переконував, що організовуючи вправу, необхідно враховувати, що засуджений не повинен знати, що вона носить спеціальний виховний характер. Вона повинна виглядати як природно виникла діяльність в повсякденному колективному житті. Важливу роль у вправі грають режим, чіткий розпорядок дня, які вимагають від засуджених постійних дій, що повторюються. Ці дії, повторюються день за днем, набувають сили звички [28].

Класифікація форм педагогічного впливу визначається вибором підстави для неї. Найбільш поширеною є загальна класифікація за об'єктом впливу: окрема особа – індивідуальні форми; група – групові форми; колектив – колективні форми; маса людей (великі групи) – масові форми. При цьому треба враховувати, що суб'єктом впливу може бути не тільки викладач, але й колектив співробітників УВП, колектив засуджених і різні групи. Індивідуальні форми педагогічної дії складають основу індивідуально-виховної роботи,

застосовуються на всіх етапах педагогічного процесу. Вони організовуються персоналом УВП, викладачами, представниками громадських організацій [29].

Найбільш ефективно застосування індивідуальних форм педагогічних дій включає:

- вивчення особистості засудженого, особливостей його розвитку, специфічних особистісних властивостей і якостей;
- складання на основі властивостей особистості, перспективності програми навчання і програми конкретних заходів на найближчій час;
- реалізацію намічених заходів;
- облік і аналіз досягнутих результатів і висунення основних виховних завдань [29].

До індивідуальних форм належать: бесіда, доручення, атестація та ін. У групових формах педагогічного впливу об'єктом є група й особа в групі. Викладач організовує вплив не на особу безпосередньо, а на групу, використовуючи соціально-психологічні механізми зараження, наслідування, навіювання, які залучають засуджених у групі до процесу спілкування[29].

При організації групових дій усі свої зусилля спрямовуються на те, щоб:

- викликати в групі сприятливий настрій, позитивні взаємини і спілкування;
- залучити особистість в групову суспільно корисну діяльність;
- використовувати відносини лідерства, підпорядкування у виховних цілях.

Найчастіше групові форми педагогічної дії застосовуються в процесі роботи з малими неформальними групами, а також коли колектив засуджених ще не склався і не має можливості використовувати його громадську думку в цілях виховання [29].

При використанні колективних форм впливу об'єктом є колектив і особа в колективі. Використовуючи колективні форми дії, слід мати на увазі, що вони:

- спрямовані на об'єднання колективу, формування в ньому позитивної громадської думки;
- покликані формувати в колективі позитивні взаємини;
- повинні розвивати й укріплювати позитивні традиції в колективі, соціально значущі правила поведінки його членів [29].

Кривуша В.І. вважає, що об'єктом масових форм впливу є маса осіб, які можуть бути і не об'єднані безпосередніми формами спілкування. Основу тут складають заходи, що мають яскраво виражений ідейний сенс. До таких форм належать: мітинги, загальні збори, огляди корисних справ засуджених, підведення підсумків трудового змагання; торжества, присвячені знаменним датам, закінчення навчання в загальноосвітній школі, тощо.

При правильному поєднанні всіх форм, при розвинених колективних відносинах у масових організаціях формах відбиваються перспективи розвитку, цілі і результати діяльності викладача в УВП. Застосовуючи масові форми педагогічної дії, слід спиратися на активність об'єкту дії, застосовувати принцип індивідуального і диференційованого підходу. Це допоможе уникнути формалізму в їх проведенні, зробити їх дієвою, активною формою впливу на особливість [21, с. 32].

В результаті проведеного дослідження виділяємо такі головні закономірності педагогічного процесу в місцях розбавлення волі:

– мета, завдання та зміст педагогічного процесу обумовлені характером та рівнем розвитку суспільних відносин. Процес навчання та перевиховання засуджених визначається характером та рівнем розвитку суспільних відносин та духовної культури;

– ефективність виправлення засудженого залежить від якості освітньої роботи та її методичного забезпечення, від соціального середовища, конкретних УВП.

– виправлення особи засудженої до позбавлення волі залежить від особливостей різних видів його діяльності і тих відносин, які виникають в процесі цієї діяльності. Виправлення особистості – це результат впливу

середовища на людину, тому вирішальним фактором є активна взаємодія людини з середовищем за допомогою конкретної діяльності.

– ефективність виправлення засудженого також залежить від його власної активної діяльності в процесі отримання освіти із самовизначення. Адже реалізація будь-якої кількості освітніх заходів не призведе до бажаних результатів, якщо самі засуджені не захочуть свідомо систематично займатися самоосвітою і розвитком позитивних рис, звичок тощо.

Згодні з думкою Северова О.П., який стверджував, що процес становлення людини як особистості поза суспільством неможливий, тому для її розвитку та формування має значення внутрішнє середовище. Для сучасного суспільства основу соціальної програми складає формування особистості в колективі, оскільки там найбільш повно та ефективно вирішується завдання всебічного та гармонійного розвитку особистості. Об'єктивно дана закономірність виявляється в процесі впливу на засуджених. Однак, без цілеспрямованого керівництва вплив негативних мікрогруп та їх лідерів, осіб з «подвійним життям» може стати визначним, що призведе до формування негативних ідеалів, несумісних із вимогами освітнього процесу. Визначення спрямованості засуджених відбувається за допомогою активної діяльності викладачів та персоналу УВП, в педагогічному процесі. [56].

Але беручи до уваги думки науковців: Джужи О.М., Богатирьова І.Г., Колб О.Г., Василевича В.В. наголошуємо, що лише зовнішні по відношенню до особистості умови і дії не можуть забезпечити її розвиток та корекцію, оскільки їх вплив опосередковується внутрішнім світом засудженого, його поглядами, ставленням до навколишньої дійсності, його особистою активністю. Теорією та практикою встановлено, що виховний вплив на засуджених найбільш ефективний саме тоді, коли він доповнюється кропіткою роботою над собою самого засудженого [23 с. 176].

Враховуючи вищевказане констатуємо, що виправлення неможливо розглядати однобоко – лише як результат впливу викладачів та співробітників УВП, це ще і результат самооцінки особистості засудженого в процесі його

власної діяльності, засуджений повинен стати не тільки об'єктом, але і суб'єктом позитивного впливу.

Якщо викладачі та співробітники УВП можуть виявити позитивні зміни в особистості ув'язненого, розвивати і спиратися на ці позитивні моменти, то можна розраховувати на реальність досягнення мети повернення суспільству право слухняної особистості [38, с. 76].

Констатовано, що мета виховного процесу в УВП визначається відповідно до загальної спрямованості кримінально-виконавчої політики держави. Відповідно до цієї мети, визначаються завдання та зміст виховного процесу, засоби, форми та методи виховного впливу. Педагогічний процес є одним із інститутів суспільства, що історично змінюється до законів розвитку суспільства. Тому особливості та спрямованість кримінально-виконавчих установ залежить від наступних суспільних факторів:

- рівня соціально-економічного, політичного та культурного розвитку держави;
- характеру кримінально-правових, соціологічних, психологічних концепцій, що переважали в конкретний історичний період та відігравали роль теоретико-методологічної основи;
- матеріальних можливостей держави в конкретний період;
- політичних, ідеологічних, релігійних переконань домінуючих у суспільстві;
- уряду і політиків.

2.3 Пропозиції щодо вдосконалення організації загальноосвітнього навчання засуджених

Проблема виконання кримінальних покарань, при всій її різноманітності й складності, – це проблема соціально-педагогічна, адже ресоціалізація засуджених виступає важливою соціальною метою. Згідно зі ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, ресоціалізація – «свідоме відновлення засудженого в соціальному статусі повноправного члена суспільства;

повернення його до самостійного загальноприйнятого соціально-нормативного життя в суспільстві» [24].

Караман О.Л. стверджує, що, під ресоціалізацією слід розуміти повторне засвоєння культури людських стосунків, формування певних соціальних норм, ролей і функцій, надбання умінь і навичок, необхідних для їх успішної реалізації. Це, по суті, перебудова особистості у зв'язку зі зміною обставин [18, с. 94–95].

Таким чином, особливої актуальності набуває розробка сучасних механізмів і засобів ресоціалізації засуджених, таких, що забезпечать не лише процес розвитку особистості засудженого, а й сприятимуть формуванню моделі поведінки, необхідної для успішної подальшої соціальної інтеграції в суспільство. У зв'язку з цим у багатьох країнах світу докладаються великі зусилля для вдосконалення режиму виконання й відбування покарання та забезпечення його позитивного впливу на ув'язнених.

Один з найкращих засобів позитивного виправного впливу на засуджених – процес навчання, особливо здобуття вищої освіти. Освіта як засіб виправлення засуджених до позбавлення волі є спеціально організований процес в інтересах людини, громадянина, суспільства й держави, що здійснюється в установах виконання покарань. Це нормативно врегульований, керований і контрольований активний процес навчання й виховання, спрямований на нейтралізацію негативних рис характеру та подальшу соціальну адаптацію.

Погоджуємося з твердженням Степанюк А.Х., про те, що право засудженого до позбавлення волі на освіту – це гарантована державою й забезпечена нормами права можливість особи набувати позитивного досвіду, моральні якості, знання, уміння і навички, що сприятимуть її розвитку, виправленню та нормальній життєдіяльності в умовах конкретного суспільства. Здобуття вищої освіти засудженими – один із важливих факторів зниження криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. У разі

виникнення труднощів із забезпеченням засуджених роботою у вишніх правових установах здобуття вищої освіти є альтернативою праці і має позитивний виправний вплив, а здобута під час позбавлення волі вища освіта значно полегшить засудженому працевлаштування після звільнення [16, с. 143–147].

Констатуємо, що норми, які регламентують освіту ув'язнених, існують у країнах Європи й Америки, але спеціалізованого міжнародного документа, який об'єднував би в собі норми, що стосуються організації здобуття освіти засудженими до позбавлення волі, немає. Водночас достатня кількість міжнародних нормативних актів, які закріплюють окремі положення, що містять основи здобуття освіти.

Зокрема, Європейськими пенітенціарними правилами прямо передбачено, що в кожному місці позбавлення волі розробляється і здійснюється різнобічна програма навчання, доступ до освітніх програм має бути у всіх ув'язнених [14]. У ст. 77 Мінімальних стандартних правил поводження з в'язнями також наголошено на забезпеченні можливості подальшої освіти та необхідності, наскільки це можливо, пов'язувати її з діючою в країні системою освіти, щоб при бажанні звільнені могли вчитися далі без утруднень [32].

Зазначимо, що міжнародні стандарти в галузі освіти засуджених до позбавлення волі свідчать про її фундаментальність, визнають, що здобуття освіти належить до невід'ємних прав громадян і має високу значущість у розвитку людини та суспільства, є важливим засобом, що сприяє поверненню засудженого в суспільство. Розвинені європейські країни надають можливість ув'язненим здобувати не тільки середню, а й вищу освіту. Вітчизняному законодавцю варто звернути увагу на набутий зарубіжний досвід щодо можливості навчання засуджених у вищих навчальних закладах, внести необхідні зміни до законодавства й розробити механізми його впровадження.

Виявлено, що в Україні право осіб, які перебувають у місцях позбавлення волі, на здобуття освіти здійснюється відповідно до положень міжнародного та національного законодавства про освіту. Україною ратифіковано низку міжнародних нормативних документів, що визначають можливість і

регламентують право на освіту в місцях позбавлення волі. Орієнтуючись на досвід передових зарубіжних країн, вітчизняна пенітенціарна система змінює принципи роботи із засудженими: спостерігається перехід від традиційних підходів виправлення засудженого до пріоритетних завдань розвитку його особистості. У цьому контексті сучасні пенітенціарні парадигми орієнтовані на мінімізацію ізоляції й максимізацію створення оптимальних умов для їх ресоціалізації.

Степанюк А.Х. стверджує, що в теорії та практиці поки що відсутні єдині механізми здобуття вищої освіти засудженими, а також ґрунтовні дослідження щодо ресоціалізуючої ролі вищої освіти, незважаючи на те, що щороку збільшується потреба засуджених у здобутті вищої освіти під час перебування в пенітенціарному закладі [16, с. 90–94].

Але зазначимо, що в Україні такий напрям ресоціалізації тільки розпочав свою роботу й потребує розробки як науково-методичного, так і законодавчого аспектів. Загальною проблемою здобуття вищої освіти засудженими є відсутність єдиного законодавчого механізму та організаційних засад, відповідних навчально-методичних матеріалів щодо навчання такої категорії осіб.

В УВП створені умови лише для здобуття загальної середньої та професійно-технічної освіти, задовольнити ж потребу в здобутті вищої освіти в місцях позбавлення волі засуджені не мають можливості через фізичну ізоляцію від суспільства й неможливість здобувати освіту на денній, вечірній чи заочній формах навчання у вищих навчальних закладах України.

Згодні з думкою представників сучасності, а саме Гальцової О.В яка стверджує, що останнім часом досить затребуваним стало застосування дистанційного навчання. Дистанційна технологія дає змогу вчитися на денній формі навчання, заочно й екстерном, відповідно до соціально-психологічного стану та морально-правового становища студентів-засуджених.

Дистанційна освіта має свої особливі позитивні якості:

- забезпечує рівні з іншими громадянами можливості здобуття освіти, що повністю відповідає реалізації відповідного конституційного права;
- надає засудженим додаткову гарантію на вибір професії, що підвищує ймовірність їх працевлаштування після звільнення;
- припускає можливість займатися в зручний час, в зручному місці і режимі, що не перешкоджає застосуванню основних засобів виправлення;
- відводить на вивчення дисципліни нерегламентований відрізок часу, що в умовах місць позбавлення волі набуває якісно нового значення;
- за наявності мережі Інтернет, вирішує проблему забезпечення засуджених-студентів навчальними матеріалами, підручниками. Існує можливість одночасного звернення до багатьох джерел наукової інформації (електронних бібліотек, банків даних, баз знань тощо);
- надає можливість залучення до новітніх інформаційних і телекомунікаційних технологій, спрямована на підвищення освітнього рівня;
- при дотриманні певних правил допускає спілкування через мережі зв'язку з іншими учнями і викладачами, що, з одного боку, дає їм змогу деякою мірою змінити обстановку, відчувати себе повноправними громадянами, а з іншого – усвідомити своє становище, тим самим знижуючи ймовірність вчинення злочинів у майбутньому;
- при використанні телекомунікаційних технологій дає засудженим можливість здобути вищу освіту практично в будь-якій географічній точці без відвідування ВНЗ і безпосереднього контакту з викладачами;
- створює можливість продовжити навчання після звільнення [10].

На основі аналізу варто зауважити, що дистанційне навчання сприяє поліпшенню дисципліни, а прагнення до отримання знань є важливою умовою ефективності адаптації на волі. Як свідчить проведений аналіз педагогічних досліджень, такий спосіб організації навчального процесу є дуже корисним та пізнавальним, з першого заняття створює сильну мотивацію до продовження навчання.

У міжнародній практиці освіта розглядається як один із основних шляхів збереження особистості від руйнівних впливів кримінальної субкультури в умовах позбавлення волі та рушійна сила перетворення поведінки засудженого, зміни способу його мислення. Стаття 28 Європейських пенітенціарних правил передбачає: «Кожна пенітенціарна установа мусить прагнути надати всім ув'язненим доступ до освітніх програм, які повинні бути максимально всебічними та відповідати індивідуальним потребам ув'язнених та їхнім прагненням». До того ж, ця стаття наголошує, що пріоритет треба приділяти ув'язненим, які не вміють читати, писати та рахувати, а також ув'язненим, які відчувають брак базової освіти або професійної підготовки, молодим ув'язненим, ув'язненим з особливими потребами. Також передбачається, що кожна установа повинна мати бібліотеку для користування всіма засудженими [14].

Вважаємо, що найбільш доцільно орієнтуватися на досвід тих держав, які велику увагу приділяють навчанню засуджених як засобу зміни кримінального мислення шляхом усунення норм, що обмежують право на здобуття вищої освіти, оскільки вони суперечать Конституції України і Європейським пенітенціарним правилам [14; 20].

Необхідно запровадити в Україні досвід як індивідуальних, так і групових форм соціальної роботи, які були б спрямовані на підтримку засудженого у складних життєвих ситуаціях і підготовку до законослухняного життя після звільнення.

До основних напрямків наближення української соціальної роботи із засудженими необхідно віднести можливість запрошення фахівців, які безпосередньо працюють в установах виконання покарань за кордоном для перейняття позитивного досвіду у сфері ресоціалізації ув'язнених.

На думку науковців, зокрема Сюр С.В., у сучасних умовах набули актуальності проблеми інтеграції України до європейського співтовариства, розширення співпраці вищих навчальних закладів безпосередньо з УВП [62]. А Мельниченко О.А. стверджує, що викладачі та студенти ЗВО можуть надати

допомогу щодо організації заходів з підвищення професійної компетентності персоналу УВП, активізації та вдосконаленні пізнавальної роботи, методичного забезпечення діяльності гуртків і факультативів для засуджених [31]. Це свідчить про те, що система виконання кримінальних покарань в Україні стала більш гуманною, відкритою, й за багатьма параметрами наближається до «європейських стандартів».

Згодні з думкою Толстоухової С.В., Яременко О.О., Вашуленко О.В., які стверджують, що ефективність діяльності педагогів-андрагогів у роботі з дорослими засудженими щодо забезпечення успішності їхнього навчання зокрема досягатиметься за умови:

- максимального врахування особливостей психіки особистості, віку й стану здоров'я, інтересів, можливостей перспективи подальшого життя тощо;
- створення системи диференційованих впливів соціального, педагогічного, психологічного, правового характеру;
- урахування рівня й характеру соціальної поведінки, а також специфіки реагування на конкретні психолого-педагогічні ситуації [63, с. 17].

Степанюк А.Х. з цього приводу стверджує, важливого значення набувають:

- забезпечення єдності, послідовності й наступності у реалізації змісту і завдань освіти дорослих засуджених (виховна робота, навчання, праця, побут, дозвілля тощо) за умови оптимального поєднання суворої режимної регламентації життя засуджених, вимог режиму з організацією умов для розвитку їхньої самостійності, творчості та ініціативи;
- налагодження контактів з оточуючими з метою зниження негативного впливу на психіку дорослих засуджених ізоляції, отримання інформації про життя поза місцем позбавлення волі та морально-психологічна підготовка засуджених до життя на волі;
- взаємозв'язок і координація діяльності педагогічного персоналу, співробітників УВП, представників громадськості, церкви, батьків у галузі освіти дорослих засуджених [16].

Треба зауважити, що основними передумовами розробки концептуальних положень підготовки педагогів до здійснення навчання дорослих ув'язнених є сучасні процеси становлення демократичної, правової, соціальної держави, розвиток засад громадянського суспільства, інтеграція України до Європейського співтовариства, реалізація освітньої і правової реформ.

Також констатуємо, що відсутність професійної підготовки педагогів-андрагогів у вітчизняних закладах педагогічної освіти до реалізації освіти дорослих засуджених, методологічна нерозробленість проблеми освіти дорослих засуджених (на відміну від проблеми задоволення освітніх потреб неповнолітніх), необхідність забезпечення педагогічного персоналу необхідними гарантіями соціального захисту зумовлюють необхідність розробки концептуальних положень підготовки педагогів-андрагогів до здійснення освіти дорослих засуджених.

Висновки до другого розділу

В результаті аналізу встановлено, що закономірності сучасного педагогічного процесу в УВП – це об'єктивно існуючі найбільш суттєві, повторювані взаємозв'язки між педагогічними явищами (особливостями діяльності співробітників) та її результативністю (змінами в особистості засудженого).

Виявлено, що громадські також мають значний, проте недостатньо затребуваний, ресурс, який також варто використовувати у практиці відновлення побутових і трудових навичок осіб, які відбувають покарання. Передусім, це послуги, які можуть надавати фахівці громадські організації на етапі підготовки до звільнення з відновленням навичок самообслуговування, побутових навичок, комунікативних навичок; психологічні послуги; юридичні послуги. Проте для розвитку співпраці з УВП за зазначеним напрямком потрібна зацікавленість і підтримка діяльності громадських організацій з боку міжрегіональних управлінь з питань виконання кримінальних покарань та

пробації Міністерства юстиції України, укладання угод про співпрацю, своєчасне надання листів підтримки при розробці грантових пропозицій тощо.

Встановлено, що вища освіта в УВП хоча й набуває розвитку. Прийнято, що освіту в УВП можна розглядати не тільки як процес набуття певних знань і вмінь, але і як педагогічний процес, який має соціальну спрямованість на формування рівня загальної культури, світогляду особистості, її моральних якостей і поведінки. Зазначено що освіта сприяє подальшій соціальній адаптації, професійному становленню, психологічній стійкості колишніх засуджених, запобіганню рецидивній злочинності у країні.

ВИСНОВКИ

Як висновок у результаті проведеного дослідження зауважимо, що здобуття освіти засудженими є одним із важливих факторів зниження криміногенності в суспільстві, запобігання рецидиву злочинів, сприяння ресоціалізації та адаптації засуджених у суспільстві після їх звільнення. Держава відіграє велику роль у забезпеченні реалізації права на освіту засуджених до позбавлення волі, а саме дає можливість навчатись, як заочно так і стаціонарно. В Україні протягом останніх років значно збільшилась кількість приватних начальних закладів, що при правильній організації навчання може забезпечити можливість отримання засудженими освіти на платній основі шляхом здійснення відрахувань від заробітку осіб, які відбувають покарання у вигляді позбавлення волі. Також доцільно було б під час навчання надати доступ засудженим до мережі Інтернет, адже це одразу б вирішило усі питання щодо забезпечення їх навчально-методичними матеріалами, підручниками.

На підставі викладеного нами матеріалу можна зробити такі висновки:

1. В ході написання роботи ми дійшли висновку що практика, підвищення загальноосвітнього рівня засуджених тісно пов'язано з їх поведінкою під час відбування покарання у вигляді позбавлення волі. Крім того, враховуючи положення ст. 6 Кримінально-виконавчого кодексу України, можемо стверджувати, що процес отримання загальноосвітнього та професійно-технічного навчання в УВП, проводиться з метою сприяння розвитку особи, її виправлення і полягає не тільки в тому, що воно дає систему знань, а й безпосередньо впливає на виховання самих засуджених.

Таким чином, отримання загальної та професійно-технічної освіти особами, які відбувають покарання в місцях позбавлення волі повністю передбачене чинним законодавством України і є перспективним напрямком виховної роботи та одним з найефективніших способів попередження

злочинності в установах виконання покарань, що у підсумку гарантує дотримання основних конституційних прав і свобод засуджених.

2. Констатуємо, що надання загальної та професійно-технічної освіти засудженим в УВП має свою специфіку залежно від технічних можливостей в напяму забезпечення надання освітніх послуг та проводиться насамперед з метою забезпечення потреб установ та підприємств у кваліфікованих робітничих кадрах, а також соціальної адаптації засуджених як одного з важливих аспектів їх підготовки до звільнення та надання можливості працевлаштування за отриманою професією після закінчення відбування покарання. Потреби у таких робітниках визначаються з урахуванням потреб регіону, використовуючи для цього данні з ресурсів державної служби зайнятості.

Організація професійно-технічного навчання засуджених має свої особливості залежно від рівня безпеки виправної колонії. Так, у виправних колоніях максимального рівня безпеки для засуджених, які відбувають довічне позбавлення волі, професійно-технічні училища не створюються. Засуджені, які тримаються у них, отримують професійну підготовку у процесі трудової діяльності безпосередньо на виробництві у формі індивідуального чи бригадного навчання..

У цілому щодо організації загальноосвітнього та професійно-технічного навчання засуджених у всіх УВП, пріоритетним напрямом, є подальший розвиток мережі навчальних закладів та встановлення взаємодії педагогічних працівників та адміністрації установ виконання покарань з різними державними та недержавними інституціями, які беруть участь в реалізації освітніх потреб засуджених.

3. Зазначимо, що взаємодія педагогічних працівників та адміністрації УВП з іншими неурядовими та урядовими організаціями то вона дійсно є має місце. Зокрема на національному і місцевому рівнях укладено чимало угод про співпрацю між окремими міжрегіональними управліннями з питань виконання кримінальних покарань та пробації Міністерства юстиції України, або

окремими УВП і центрами реінтеграції бездомних громадян управління праці та соціального захисту, ЦСССДМ, неурядовими організаціями тощо. Рівень співпраці УВП з громадськими та релігійними організаціями в процесі трудового, освітнього та побутового влаштування засуджених не високий і потребує подальшого розвитку.

4. Встановлено, що організація методичного та дидактичного забезпечення посідає центральне місце у справі виховання засуджених, воно забезпечується як державою та безпосередньо УВП так і різними урядовими, неурядовими та благодійними організаціям, та виступає як планомірний цілеспрямований вплив вихователів на вихованців. Педагогічний процес реалізується багато чисельними органічно взаємопов'язаними та взаємообумовленими формами та видами педагогічної діяльності, котрі можна згрупувати за їх особливим функціональним призначенням:

- 1) інформаційно-освітня діяльність;
- 2) організаційно-практична діяльність;
- 3) контрольна-діагностична діяльність;
- 4) прогностична діяльність.

Кожна УВП прагне надавати всім засудженим доступ до освітніх програм, які відповідають індивідуальним потребам засуджених та їхнім прагненням. Першочергова увага приділяється засудженим, які не вміють читати, писати й рахувати, а також тим, хто не має базової освіти або професійної підготовки.

Відбувається процес інтеграції освіти в УВП в загальнонаціональну систему освіти і професійного навчання для того, щоб після звільнення колишні засуджені мали можливість продовжити освіту й професійну підготовку. Однак у місцях відбування покарань створено умови лише для отримання загальної середньої та професійно-технічної освіти.

5. Засвідчено, що в організації надання освітніх послуг в УВП, Україні найбільш доцільно орієнтуватися на досвід тих держав, які досягли успіхів у цьому питанні, адже чинне кримінально-виконавче законодавство певним

чином обмежує право на здобуття саме вищої освіти, а це суперечить Європейським пенітенціарним правилам і Конституції України.

На підставі аналізу зазначимо, що важливого значення набувають:

– забезпечення єдності, послідовності й наступності у реалізації змісту і завдань освіти засуджених (виховна робота, навчання, праця, побут, дозвілля тощо) за умови оптимального поєднання суворої режимної регламентації життя засуджених, вимог режиму з організацією умов для розвитку їхньої самостійності, та стимулювання самоосвіти;

– налагодження контактів з більшою кількістю громадських та благодійних організацій з метою зниження негативного впливу на дорослих засуджених в ізоляції та отримання інформації про життя поза місцем позбавлення волі, підготовка засуджених до життя після відбування покарання;

– поліпшення співпраці ЗВО з УВП за для кращого забезпечення надання освітніх послуг засудженими як під час відбування ними кримінального покарання так і після звільнення з місць позбавлення волі.

Підсумовуючи, процес дослідження констатуємо, що процес організації освіти в УВП передбачається чинним законодавством та забезпечується на державному рівні. Чинним кримінально-виконавчим законодавством процес надання освітніх послуг особам засудженими до позбавлення в закладах відбування кримінальних покарань розглядається не тільки як процес набуття певних знань і вмінь, але і як педагогічний процес, який має соціальну спрямованість на формування рівня загальної культури, світогляду особистості, моральних якостей і поведінки особи. Освіта сприяє подальшій соціальній адаптації, професійному становленню, психологічній стійкості колишніх засуджених, після звільнення їх з місць позбавлення волі, та запобіганню рецидивної злочинності у країні.